

เหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระราชมโอรสไป
ศึกษาต่อต่างประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ผู้เล็งเห็นการณ์ไกลและเข้าพระทัยในเหตุการณ์ที่กำลังแวดล้อมเมืองไทยอยู่ในขณะนั้นเป็นอย่างดี ทรงตระหนักดีว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องปรับปรุงบ้านเมืองเสียใหม่ให้ทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ ในสมัยของการปฏิรูป (Age of Reform) ตอนแรก ๆ ทรงจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและช่วยงานในกรมกองต่าง ๆ ก่อนเพื่อให้การดำเนินงานก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว และได้ผลดีเป็นแบบอย่างในการทำงานและเป็นการฝึกหัดคนไทยพร้อม ๆ กันไปในตัวด้วย เพื่อเตรียมให้คนไทยได้รับช่วงการปฏิบัติราชการด้วยตนเอง เพราะจะหวังพึ่งชาวต่างประเทศตลอดไปย่อมจะไม่ปลอดภัยนัก ในกรณีที่ประเทศไทยอาจเกิดการขัดแย้งกับชาติอื่น ๆ ขึ้น สำหรับกำลังคนที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพอจะไว้วางพระราชหฤทัยได้ในเวลานั้นก็คือบรรดาพระเจ้าอนุวงศ์ต่าง ๆ เช่น กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นต้น ส่วนกำลังคนในอนาคตก็คือบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ที่จะได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์ จำเป็นต้องได้รับการศึกษาอย่างดี การศึกษาแต่เพียงในประเทศย่อมไม่ทันเหตุการณ์ ไม่รู้จักกลวิธีและกฎหลักเล่ห์เหลี่ยมของชาติมหาอำนาจ ไม่สามารถปรับปรุงประเทศตามวิถียุคสมัยใหม่ได้ ดังนั้น พระองค์จึงได้ส่งพระเจ้าลูกยาเธอ พระราชวงศ์และข้าราชการไปศึกษาในทวีปยุโรป ประโยชน์ที่จะได้รับอีกทางหนึ่งก็คือทำให้ประเทศในทวีปยุโรปรู้จักเมืองไทยดียิ่งขึ้น และยังเป็นการแสวงหาพันธมิตรด้วย จึงทรงส่งพระราชมโอรสไปศึกษาในประเทศต่าง ๆ เป็นการกระชับสัมพันธไมตรี นอกจากนี้ในฐานะพ่อที่ดีพระองค์ยังต้องการที่จะมอบการศึกษาให้แก่พระโอรสเป็นมรดกที่คงทนถาวร

ทวย ซึ่งในเรื่องนี้พระองค์ทรงพระราชดำริตรองมาก และก็ทรงตั้งพระทัยไว้
 อย่างแน่วแน่ว่าบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ เมื่อมีพระชันษาอันสมควรแล้ว
 จะส่งออกไปให้ทรงศึกษาวิชาการในยุโรปทุกพระองค์ ความตั้งพระทัยของพระองค์
 ในข้อนี้ ปรากฏในสำเนาพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าอองญาเธอ พระองค์เจ้า
 สวัสดิ์ศิโยภว่า "...เป็นการที่ฉันได้พยายามใจไว้เสียแต่เดิม ซึ่งเชื่อย่อมทราบอยู่
 แล้วว่า บรรดาลูกผู้ชายที่สามารถจะไปเล่าเรียนในประเทศยุโรปได้ จะให้ได้รับ
 การเล่าเรียนในประเทศยุโรป ทั่วทุกคน..."^๒

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทได้ทรงกล่าวถึงพระราชดำริของพระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริห์ตรอง
 มากถึงวิธีที่จะจัดการศึกษาของบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ชาย ได้มี
 รับสั่งเป็นคคิในความชอบว่า ธรรมเนียมเมืองก๊ก หรือในวงษ์สกุลก๊กที่จะ
 เจริญ อาศิรยที่ผู้เป็นใหญ่ของคคิกอ่านให้ลูกหลาน แลคนชั้นหลังได้เล่าเรียน
 มีความรู้ยิ่งกว่าชั้นของตนขึ้นไป ถ้าหากว่าผู้ใหญ่หวงวิชาก๊ก หรืออุษยามิให้
 เด็กมีวิชาความรู้ดีกว่าตนก๊ก ความเจริญก๊กจะมีได้มีแกบ้านเมืองแลวงษ์สกุล มี
 กระแสรับสั่งเป็นคคิเช่นนี้อยู่ประการ ๑ อีกประการ ๑ มีรับสั่งว่า ผู้ที่เกิดมา
 เป็นเจ้านมโษมิแต่ฝ่ายข้างก๊กโดยมีทรัพย์แลยศศักดิ์ที่เป็นเจ้านั้นเอง อาจจะมี
 ให้โทษมากกว่าบุคคลชั้นอื่น ๆ เพราะเหตุที่รู้สีกว่าเป็นเจ้า แลเป็นผู้มียศสูงกว่า

๒ ขมพูนท นาคีรักันย์, "บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, แผนกวิชา
 ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔) หน้า ๗๘.

๒ หจข. ร.๕๓.๔๔/๓ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวถึง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ศิโยภ ลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์
 ร.ศ. ๑๑๓

ผู้ต่อมาแต่แรก มีทางที่จะเสียควยเปลื้องไปในยศศักดิ์ ไม่พากเพียรแสวงหา
คุณวุฒิให้สมกับที่ เกิดมาเป็นเจ้า พระองค์ทรงพระราชดำริห์โดยรอบคอบทุก
ประการแล้ว จึงได้ตกลงปลงพระราชหฤทัยว่า บรรดาพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์ชายเมื่อมีพระชันษาถึงเวลาอันสมควรแล้ว จะส่งออกไปให้ทรงศึกษา
วิชาการในยุโรปทุกพระองค์^๑

ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลไว้ควยว่า "การเกิดมาเป็นเจ้ามีศรัทธาบันดาศักดิ์นั้นหา
ช่องทางทำราชการได้ยากกว่าลูกขุนนาง เพราะจะไปรับราชการในตำแหน่งต่ำ ๆ ก็
ไม่ได้ แต่ครั้งจะไปรับราชการในตำแหน่งสูง ๆ ในเมื่อไม่มีวิชาความรู้ก็ยอมเป็นไป
ไม่ได้"^๒ ควยเหตุนี้เองจึงตัดสินพระทัยส่งพระราชโอรสทุกพระองค์ไปศึกษาค้นคว้าต่างประเทศ

พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทรงเล็ง
เห็นการณ์ไกล เช่นนี้สืบเนื่องมาจากการศึกษาและการอบรมสั่งสอนที่ทรงได้รับมาแต่ยัง
ทรงพระเยาว์ ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ได้อ่านหนังสือพิมพ์และ
และวิทยาการตามแบบสมัยใหม่ของตะวันตก โดยที่สมเด็จพระราชบิดาของพระองค์คือ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงว่าจ้างนางแอนนา เลียวโนเวนซ์เข้ามา
เป็นครูสอนภาษาอังกฤษ และวิชาการแบบตะวันตกในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่ยังทรง
พระเยาว์

การศึกษาเป็นรากฐานอันสำคัญในการตัดสินปัญหาต่าง ๆ ดังนั้น การศึกษา
พระราชประวัติทางการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็น
สิ่งสำคัญที่จะทำให้เรามองเห็นพระอัจฉริยภาพของพระองค์ได้ชัดเจนในทุก ๆ ด้าน

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๑๖),
หน้า ๒ - ๓.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชาธิราชในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิง
เล็ก ศรีธรรมสุกราช วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๑๕ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๑๕),
หน้า ๔.

พระราชประวัติการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ประสูติเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๖

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี ทรงเริ่มศึกษาอักษรสมัยในสำนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี^๒ ทรงศึกษาวิชาเบื้องต้นและโบราณราชประเพณีต่าง ๆ สำหรับวิชาอื่น ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดหาครูที่รอบรู้ในวิชาการแขนงต่าง ๆ มาถวายการสอนให้คือ ภาษามาลีทรงศึกษากับหลวงราชาภิรมย์ (เปี่ยม) กรมราชบัณฑิตย ที่หอพระมนเทียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วิชาปืนไฟ ทรงศึกษาในสำนักพระยาอภัยศรีเพลิง (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่กระบอง ทรงศึกษากับหลวงมลายุชานุโยค (รุ่ง) วิชาอศวกกรรม ทรงศึกษาในสำนัก ม.จ.สิงหนาท ส่วนวิชารัฐประศาสน์ราชประเพณี และโบราณคดี ทั้งปวงนั้น พระราชบิดาทรงฝึกสอนเองโดยตลอด^๓

ในคํานภาษาอังกฤษพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่าจ้างครูสตรีชาวอังกฤษจากสิงคโปร์ คือ นางแอนนา เลียวโนเวนซ์ (Mrs. Anna Leonowens) มาถวายการสอน ซึ่งในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนม์ได้ ๕ พรรษา ที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง การสอนสอนเป็นเวลาเฉพาะเวลาก่อนเจ้านายเสด็จขึ้นเฝ้า ๆ และเวลาว่างการตามเสด็จทรงศึกษาอยู่กับนางแอนนา

^๑ สมเด็จพระบรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสวยราชย์ (พระนคร : องค์การคชาของครูสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑ - ๒.

^๒ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังได้โปรดให้สถาปนาเป็นกรมหลวงวรเสรฐสุตา ในรัชกาลที่ ๕

^๓ สมเด็จพระบรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐ - ๑๑.

จนมีพระชนมายุได้ ๑๔ พรรษา ถึงเวลาที่ทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี พระราชบิดาก็โปรดให้จัดการตามแบบเจ้าฟ้าทรงผนวช ถึงตอนนี้การเรียนภาษาอังกฤษกับนางแอนนา คงจะคงไปชั่วคราว และในปีต่อมานางแอนนาก็ได้ออกจากเมืองไทยไป

การศึกษาภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับนางแอนนา แม้จะเป็นเพียงการเริ่มต้น แต่ก็ทรงได้รับประโยชน์จากการเรียนมาก เพราะเป็นพื้นฐานในการศึกษาภาษาอังกฤษในระดับต่อไป เมื่อทรงลาผนวชแล้วก็เสด็จออกมาสู่ฝ่ายหน้าที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ในตอนนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หม่อจันตเล (John H. Chandler) ชาวอเมริกันเป็นครูสอนภาษาอังกฤษจนสิ้นรัชกาลที่ ๔ เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์ในปี ๒๔๑๖ ก็ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับนายแพตเตอร์สัน (Francis George Patterson) ต่อมา แต่ทรงอยู่ได้ไม่นานก็ต้องเลิก จากนั้นจึงทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง

สำหรับการศึกษาราชการต่าง ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือเป็นหน้าที่ของพระองค์ในการอบรมสั่งสอน ฝึกหัดด้วยพระองค์เอง ดังที่สมเด็จพระปิยะมหาราชทรงพระราชทานภาพได้ประทานเอาไว้ว่า

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลาผนวช มาประทับอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝึกหัดราชการ กวักขันขึ้น คือนอกจากที่เสด็จไปเฝ้าและไปตามเสด็จโดยปรกติ เวลาว่างคืนหาทรงพระราชวินิจฉัยราชการหรือทรงประพฤติพระราชกรณียกิจโดยดำฟังให้หาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าไปอยู่ปฏิบัติประจำพระองค์ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาท และพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่าง ๆ เสมอเฝ้าอยู่จนราวเที่ยงคืนบ้าง บางทีก็กกว่านั้นจึงได้เสด็จกลับออกมา

ยังพระตำหนัก นอกจากนั้นมักโปรดให้เป็นผู้เชิญกระแสรับสั่งแจ้งพระราชประสงค์หรือทรงหาหรือขอราชการไปยังเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ เวลาเขาคองเสด็จขามไปบ้านเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ควยเนื่อง ๆ^๑

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีทั้งตามแบบไทยและแบบตะวันตก ทรงตระหนักดีว่าการศึกษาระดับวิชาการแผนใหม่ ตามแบบตะวันตกมีคุณค่ามหาศาลเพียงใด ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระองค์ได้ศึกษามั่ง สำหรับบรรดาพระราชโอรสนั้นการศึกษิตตามแบบของพระองค์คือจ้างครูชาวต่างประเทศมาถวายการสอนในพระราชวังย่อมไม่เป็นการเพียงพอ เพราะประเทศเราต้องเกี่ยวข้องกับชาติตะวันตกมากขึ้นทุกที ทรงมีพระราชปรารภว่า "การเล่าเรียนในที่นี้ ถึงจะจัดให้ก็อย่างไร ก็จะไม่เร็วไวได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษา"^๒ บรรดาพระราชโอรสเหล่านั้นจะต้องเป็นกำลังสำคัญต่อไปในการปรับปรุงบ้านเมืองต่อจากที่พระองค์ทรงเริ่มค้นไว้ จึงทรงคัดสรรพระทัยที่จะส่งพระราชโอรสทุกพระองค์ไปศึกษาต่างประเทศ ทั้งนี้เหตุผลอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากนี้คือ

๑. เหตุผลทางด้านการเมือง
๒. ความล้าหลังทางการศึกษาของไทย
๓. เพื่อนำความรู้มาปรับปรุงประเทศ
๔. เพื่อเรียนรู้ความคิดของชาติตะวันตก

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงศึกษาที่โรงเรียนเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก ประเทศรัสเซีย เรื่องเดิม หน้า ๓๖ - ๓๗.

^๒ หจข. ต.๔๘/๗ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์

เหตุผลทางการเมือง

วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เป็นเหตุการณ์ที่ให้เห็นถึง การคุกคามของฝรั่งเศสที่มีต่อไทยอย่างแท้จริง แม้แต่อังกฤษซึ่งไทยคิดว่า จะให้ความ ช่วยเหลือได้ก็ปฏิเสธไม่ขอเข้าแทรกแซงในความตกลงใด ๆ ที่ฝรั่งเศสจะทำกับไทย นโยบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะนั้น คือขอความช่วยเหลือ จากมหาอำนาจชาติอื่นในการเข้ามาไกล่เกลี่ยและยุติความยุ่งยากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส มหาอำนาจที่สำคัญในขณะนั้นก็คือ เยอรมนี และรัสเซีย

นโยบายของไทยที่เกี่ยวกับประเทศ เยอรมนี

ประเทศ เยอรมนี เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี และการค้ากับประเทศไทย ตั้งแต่ยังเป็นรัฐปรัสเซียอยู่ในขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังมีแผนการที่จะบีบแครงซึ่งเป็น ประเทศราชของไทย ทำให้คุกคามของฝรั่งเศสทำให้รัฐบาลไทยมีความพอใจที่จะได้เปิด ความสัมพันธ์กับปรัสเซีย เพราะความตั้งใจที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังของรัฐบาลไทย คือใช้ปรัสเซียคานอำนาจของฝรั่งเศส แต่ความตั้งใจนี้ไร้ผล เพราะในขณะนั้น ปรัสเซียมีจุดประสงค์ที่จะแสวงหาตลาดการค้ามากกว่าที่จะแผ่อิทธิพลทางการเมือง

หลังจากเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ปรัสเซียซึ่งขณะนั้นได้รวมเป็นประเทศ เยอรมนีแล้ว ได้กลายมาเป็นความหวังของไทยอีกครั้งหนึ่งในการที่จะใช้เยอรมนีเข้า คานอำนาจของอังกฤษ และฝรั่งเศส ทั้งนี้ด้วยเหตุผลพื้นฐานที่ว่า

ศาสตราจารย์ วานิชสิทธิ์ "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเยอรมนี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๖๐" (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๘), หน้า ๒๓๓.

๑. เยอรมนี เป็นประเทศมหาอำนาจเช่นเดียวกับอังกฤษ และฝรั่งเศส
๒. เยอรมนี เป็นประเทศมหาอำนาจที่ไม่มีอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๓. เยอรมนี ไม่เคยมีความขัดแย้งทางการเมืองที่รุนแรงถึงขั้นแตกหักกับรัฐบาลไทยเลย แต่ในขณะเดียวกันเยอรมนีเป็นคู่แข่งทางการเมืองที่น่ากลัวของมหาอำนาจอื่น ๆ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแสนยานุภาพทางเรือของเยอรมนี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสไม่กล้าเสี่ยงผลประโยชน์ของชาติ เพื่อที่จะเป็นศัตรูอย่างเปิดเผยกับเยอรมนีในภูมิภาคอื่น ๆ ของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทย

เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ แห่งเยอรมนี ความสัมพันธ์อันนี้เริ่มแน่นแฟ้นขึ้นภายหลังการสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และภายหลังพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้าวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อินทรีเหล็กชั้นที่หนึ่งแก่เจ้าฟ้าวชิรุณหิศ^๒ อันเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นไมตรีระหว่างพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจากจุดนี้เองที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าเยอรมนีเป็นประเทศมหาอำนาจอีกชาติหนึ่งที่ไทยควรที่จะเสริมสร้างทางไมตรีให้แน่นแฟ้นขึ้นเป็นลำดับ

^๑ ว่างเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

^๒ หจข. ร.๕๓.๗/๕๐ Letter, German Emperor to His Majesty the King of Siam, March 27, 1891

ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ ได้แน่นแฟ้นขึ้นเป็นลำดับหลังจากที่ได้มีการสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร อัครราชทูตเยอรมันได้กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วโรปการถึงเรื่องการศึกษาของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร โดยชักชวนให้เสด็จไปศึกษา ณ ประเทศเยอรมนี

อย่างไรก็ตามแม้ว่าเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร จะมีโอกาสไปศึกษาในประเทศเยอรมนี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้คอยแทนพระราชไมตรีของพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ ด้วยการส่งพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง คือ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ไปศึกษาวิชาทหารในประเทศเยอรมนี เหตุผลอื่นที่นอกเหนือไปจากการยอมรับที่ว่าวิชาทหารของเยอรมนีดีที่สุดแล้ว ก็คือการแสดงไมตรีของพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ จะมีส่วนทำให้มหาอำนาจชั้นตระหนักถึงความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ ซึ่งอาจจะนำไปสู่ความช่วยเหลือทางการเมืองในอนาคตได้

ความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการดำเนินตามนโยบายอยู่รอดของประเทศมิได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น พระองค์ได้เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ซึ่งจุดหมายปลายทางก็เพื่อพบกับพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ ๒ พระสหายสนิทเพื่อหวังว่าจะช่วยประนีประนอมความตึงเครียดที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอันสืบเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ในครั้งนี้ได้เสด็จเยือนเยอรมนีด้วย โดยทรงมีจุดประสงค์สำคัญคือต้องการให้มหาอำนาจชั้นตระหนักในความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์และพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ อันจะเป็นผลให้อังกฤษและฝรั่งเศสไม่กล้าตัดสินใจกระทำกรรณแรงอย่างใดต่อไทย

ราตรี วานิชลักษ, เรื่องเก็บ, หน้า ๗๗.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๕๓, หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓.

อย่างไรก็ตามความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็มีได้ไฉนนัก เพราะใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ ได้ทรงแนะนำ
 ให้มีการประกันเอกราชและบูรณาภาพของไทยร่วมกันระหว่างอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน
 และรัสเซีย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เชื่อว่าความเคลื่อนไหวนี้จะ
 ค้ำทานการรุกรานของฝรั่งเศสได้ แต่ข้อเสนอแนะของพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ ๒ ไม่
 ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะได้รับการขัดขวางจากอังกฤษ ซึ่งอ้างว่าข้อตกลง
 ระหว่างอังกฤษ และฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๘ สามารถประกันเอกราชและบูรณาภาพแห่ง
 ดินแดนของไทยได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิญญาฉบับ พ.ศ. ๒๔๔๐ ซึ่งอังกฤษ
 สัญญาจะยินยอมยกยู่เคียงข้างรัฐบาลไทยเพื่อต่อต้านมหาอำนาจใด ๆ ก็ตามที่รุกรานไทย
 อย่างไม่ก็กิจการที่รัฐบาลไทยกระตือรือร้นที่จะทาบตามเยอรมนี เพื่อกิจการดังกล่าวนี้ นับว่า
 เป็นวิธีหนึ่งที่รัฐบาลไทยได้คำนึงตามนโยบายอยู่รอด เพราะว่าทำให้อังกฤษและฝรั่งเศส
 ตระหนักถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับเยอรมนี ซึ่งจะคงทดแทนด้วยผลประโยชน์
 ที่ ๒ ประเทศดังกล่าวอาจจะได้รับหรือสูญเสียโดยไม่จำเป็น

นโยบายของไทยที่เกี่ยวกับประเทศรัสเซีย

ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นต้นมาเมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสสามารถสถาปนา
 อำนาจของตนขึ้นในเวียดนามและพม่าได้เป็นผลสำเร็จ สถานการณ์ทางด้านอหิปปิโดยของ
 ไทยก็เริ่มเข้าสู่ภาวะคับขัน ทำให้ไทยเริ่มมองเห็นถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างความ
 สัมพันธ์กับมหาอำนาจชาติใดชาติหนึ่งเพื่อมาถ่วงดุลย์อำนาจกับอังกฤษ และฝรั่งเศส ทั้งนี้
 เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงของเอกราช และอหิปปิโดยของประเทศไทยเอง มหา

วราตรี วานิชลักษณ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๒

มีสัญญาข้อหนึ่งสรุปได้ว่า อังกฤษรับจะช่วยเหลือไทยหากถูกประเทศ

อนรุกราน

วราตรี วานิชลักษณ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๕

อำนาจชาติหนึ่งที่สำคัญในขณะนั้นที่ไทยปรารถนาจะเสริมสร้างความสัมพันธ์ไว้เพื่อ
นโยบายอันนี้คือประเทศรัสเซีย เหตุผลที่ไทยมองเห็นว่ารัสเซียจะสามารถเป็นพียง
ได้นั้น สืบเนื่องมาจากการที่ประเทศรัสเซียในขณะนั้นเป็นมหาอำนาจชั้นหนึ่งในยุโรป
ระคับเกี่ยวกับอังกฤษและฝรั่งเศส แต่ไม่มีผลประโยชน์และนโยบายทางจักรวรรดินิยม
ที่เห็นได้ชัดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งทำให้รัฐบาลไทยมีความเชื่อมั่นว่าการเสริม
สร้างความสัมพันธ์กับรัสเซียนั้นนอกจากจะไม่เป็นภัยต่อเอกราชและอธิปไตยของประเทศ
ไทยแล้ว ยังจะเป็นประโยชน์ต่อฐานะทางการเมืองระหว่างประเทศของรัฐบาลไทยไม่
มากนักน้อยยี้ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริที่จะกระ-
ชับสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับรัสเซียให้สนิทสนมแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จึงทรงโปรดให้พระเจ้า
น้อยยาเซอ กรมหลวงเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศมีโทรเลขถึงอุปทูต
ไทยที่กรุงเบอร์ลินให้ดำเนินการผ่านราชทูตรัสเซีย เพื่อทูลเชิญมกุฎราชกุมารนิโคลาส
ประพาสประเทศไทยในระหว่างการเดินทางเสด็จผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังภาคตะวันออก
ออกของรัสเซียเพื่อวางศิลาฤกษ์ทางรถไฟสายทรานส์ไซบีเรีย ใน พ.ศ. ๒๔๓๔^๒

การตอบรับคำทูลเชิญของมกุฎราชกุมารนิโคลาสยังความปลาบปลื้มแก่พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก ตลอดระยะเวลาที่ทรงประทับอยู่ใน
ประเทศไทย ทางรัฐบาลไทยได้ให้การต้อนรับอย่างสมพระเกียรติยิ่ง ซึ่งทำให้มกุฎ
ราชกุมารนิโคลาสทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนั้นพระเจ้าซาร์ อเล็กซานเดอร์
ที่ ๓ แห่งรัสเซียยังได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แซนต์แอนดรู

^๑ ฉลอง สุนทรวานิชย์, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทย
ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖) (พิมพ์คึก), หน้า ๒๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ชั้นที่หนึ่ง (Order of St. Andrew, 1st Class) อันเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์
 ชั้นสูงสุดแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เพื่อเป็นการตอบแทนพระ
 ราชไมตรีนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ตัดสินพระทัยให้กรมหมื่น
 คำนวณราชนาฎาพเสด็จไปประเทศรัสเซียและราชสำนักต่าง ๆ ในยุโรปเพื่อทูลเกล้าฯ
 ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทยแก่พระมหากษัตริย์ของประเทศนั้น ๆ ด้วย แต่ทั้งนี้
 จุดมุ่งหมายที่สำคัญก็คือการเข้าเฝ้าพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซีย ดังพระราชกระแสที่ทรงมีถึง
 กรมหลวงเทววงศ์วโรปการว่า "...ถ้าจะไปไม่ทันก่อนเวลาที่เอมเปอเรอไปเมือง
 โคเปนเฮเกน ควรจะไปคิดทำการอื่น ๆ โดยรีบก่อน อย่าเพื่อไปเฝ้าเจ้าแผ่นดิน
 ของคนอื่น จนกว่าจะได้เฝ้าเอมเปอเรอแล้ว ..." เห็นได้ชัดว่าพระราชดำริของพระ-
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการเสด็จครั้งนี้ แสดงถึงท่าทีของไทยที่ต้อง
 การกระชับความสัมพันธ์กับรัสเซียให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การเสด็จประพาสประเทศไทยของมกุฎราชกุมารนิโคลาสและการเสด็จ
 ประเทศรัสเซียของกรมหมื่นคำนวณราชนาฎาพนับเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์อันสนิท
 แน่นแฟ้นระหว่างราชวงศ์โรมานอฟและราชวงศ์จักรี

หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ เป็นต้นมา ความตึงเครียดระหว่างไทย
 และฝรั่งเศสก็เพิ่มมากขึ้นความล้าคืบ การที่ไทยไม่ได้รับความช่วยเหลือจากอังกฤษทำให้
 รัฐบาลไทยเริ่มมองหาชาติมหาอำนาจที่สามที่เป็นมิตรกับไทยและมีความสัมพันธ์อันดีกับ
 ฝรั่งเศสเข้ามาไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งมหาอำนาจที่
 เหมาะสมในขณะนั้นก็คือรัสเซีย

อย่างไรก็ดีรัฐบาลรัสเซียก็ได้ช่วยเหลือไทยมากไปกว่าการแสดงความ
 เห็นอกเห็นใจต่อสถานการณ์ที่ไทยต้องเผชิญอยู่ในขณะนั้นเท่านั้น และยังแนะนำให้รัฐบาล

พหข. ร.ศ. ๑๒๓/๑ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
 ลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐

ไทยประนีประนอมยอมตามเงื่อนไขของฝ่ายฝรั่งเศสเพื่อให้ข้อขัดแย้งยุติลงโดยเร็ว

การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๔๔๐

การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้มีความสำคัญต่อฐานะทางการเมืองของไทยไม่น้อยเลยทีเดียว เพราะเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีกับผู้นำของชาติมหาอำนาจในยุโรป เป็นการกระชับสัมพันธไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ทั้งนี้เพื่อคลี่คลายความตึงเครียดของปัญหาข้อขัดแย้งและลดทอนที่ก้าวร้าวของมหาอำนาจที่คุกคามอธิปไตยของไทยอยู่

จุดประสงค์สำคัญของการเสด็จครั้งนี้คือ การเสด็จเยือนประเทศรัสเซีย เพื่อกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และเพื่อขอให้พระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ ซึ่งเป็นพระสหายสนิทของพระองค์ เข้าดำเนินการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

การเสด็จประพาสรัสเซียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ทางรัฐบาลรัสเซียได้ถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติยิ่ง และในการเสด็จครั้งนี้เองที่พระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ ได้ทูลชักชวนให้ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาที่ประเทศรัสเซียบ้าง พระองค์นอกจากจะทรงช่วยดูแลด้านการศึกษาแล้ว ยังทรงยินดีที่จะออกพระราชทรัพย์ในการศึกษาของพระราชโอรสทั้งหมดด้วย ทั้งจะจัดหมู่ห้องให้ประทับเป็นประจำในพระราชวังฤดูหนาว^๑

ด้วยความประทับใจในท่าทีอันเป็นมิตรที่ได้รับจากพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ และทรงมองเห็นผลทางการเมืองในอนาคต จึงได้ตัดสินใจส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ พระราชโอรสองค์ที่โปรดมากที่สุดองค์หนึ่งเสด็จไป

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๔๔๔.

รับการศึกษาชั้นสูงอยู่ในประเทศรัสเซีย โดยทรงมอบหมายให้พระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ เป็นผู้กำหนดแผนการศึกษาของพระราชโอรสตามแต่จะเห็นสมควร ทำที่ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงความไว้วางพระทัยและพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงการจะเพิ่มพูนความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ทั้งสองให้สนิทสนมมากยิ่งขึ้น

ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถเสด็จถึงประเทศรัสเซีย และเข้ารับการศึกษาทางด้านวิชาทหารในโรงเรียนนายร้อยมหาดเล็ก (Corps des Pages) เสด็จประทับอยู่ในพระราชวังฤดูหนาว (Winter Palace) เมืองเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ซึ่งพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ จัดถวายตลอดจนค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียนทั้งหมดก็ทรงรับเป็นพระราชภาระของพระองค์ ตลอดระยะเวลาที่เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถประทับอยู่ในประเทศรัสเซีย ทรงเป็นที่โปรดปรานและได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในราชวงศ์โรมานอฟอย่างใกล้ชิด ภายหลังจากทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยมหาดเล็ก พระองค์ได้เข้ารับราชการเป็นนายทหารอยู่ในกรมทหารรักษาพระองค์กรมที่สำคัญที่สุดของกองทัพบกรัสเซีย และได้เข้ารับการศึกษาต่อในโรงเรียนนายทหารเสนาธิการจนสำเร็จหลักสูตรใน พ.ศ. ๒๔๔๕

อย่างไรก็ตามแม้รัฐบาลรัสเซียจะแสดงความปรารถนาดีและเห็นอกเห็นใจรัฐบาลไทยในกรณีปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับรัฐบาลฝรั่งเศสอยู่ตลอดเวลาก็ตาม รัสเซียก็ไม่อาจช่วยเหลือไทยให้บรรลุถึงจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ได้ กล่าวคือรัสเซียไม่อาจบีบบังคับให้รัฐบาลฝรั่งเศสยอมลดหย่อนเงื่อนไขสำคัญให้ก็ตามที่ไทยปรารถนา อย่างไรก็ตามเมื่อรัสเซียได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทที่เกิดขึ้น ท่าทีของฝรั่งเศสที่

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, ๒๕๐๘), หน้า ๒๒๕.

มีคือไทยดีขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก อย่างน้อยที่สุดรัสเซียก็สามารถทำให้ฝรั่งเศสยอม
เจรจากดลงปัญหาข้อขัดแย้งกับไทยได้ ซึ่งเท่ากับเป็นการยับยั้งมาตรการรุนแรงใด ๆ
ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในระหว่างสถานการณ์อันตึงเครียดนั้น

กล่าวได้ว่าการส่งพระราชโอรสที่สำคัญ ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ไปศึกษาในประเทศ
เยอรมนี รัสเซีย ตามลำดับ เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการอุดหนุนของไทย พระราช
โอรสทั้ง ๒ พระองค์ มีส่วนสำคัญในการกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศให้ดีขึ้น
ซึ่งนำไปสู่ความเห็นอกเห็นใจและก่อให้เกิดความช่วยเหลือทางด้านการเมืองระหว่าง
ประเทศ และอย่างน้อยก็ทำให้ฝรั่งเศสรู้สึกเกรงใจไม่กล้าทำรุนแรงต่อไทย ดังที่
ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์ว่า "...การที่เป็นไมตรีชอบพอกับ ๒ ประเทศนั้น (รัสเซียและเยอรมนี)
เป็นประโยชน์สำคัญมากด้วย เอมเปอ เรอ เยอรมนีก็เป็นฝรั่งเศส เกรงูชาม เอมเปอ เรอ
รัสเซียก็เป็นฝรั่งเศส นับถือกลัว เกรงจะคอยซ้าความคุมเหงลง..."

ความอ้าหลังทางด้านการศึกษาของไทย

การศึกษาของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าว
ได้ว่าอยู่ในระยะเริ่มต้น ก่อนหน้านั้นเป็นต้นมาการศึกษาของไทยยังคงสอนกันอยู่ในวัด
โดยมีพระภิกษุเป็นผู้สอน วิชาที่เรียนก็เป็นเพียงความรู้เบื้องต้น พอให้อ่านออกเขียน
ได้เป็นสำคัญ แม้การเล่าเรียนของพระบรมวงศานุวงศ์ในพระมหาราชวังก็เป็นไปตาม
แบบเก่าที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พหจข. ร.๕๓.๘/๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์, ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ทรงเล็งเห็นว่าการศึกษาแบบเก่า เช่นนี้ไม่อาจจะทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าไปได้ เนื่องจากชาคนุคคนที่มีความรู้ความสามารถ การพัฒนาคนเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องกระทำควบคู่กันไปกับการพัฒนาประเทศ พระองค์จึงเริ่มจัดการศึกษาขึ้นก่อนเป็นครั้งแรก โดยทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔^๑ โปรดให้พระเจ้าอภัยราชา พระบรมวงศานุวงศ์ และพระราชโอรสพระราชธิดาที่มีพระชันษาสมควรจะเข้าเรียนได้ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ โรงเรียนที่พระราชโอรสส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เข้าศึกษาวิชาความรู้เบื้องต้นได้แก่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ต่อจากนั้นก็ถูกส่งไปศึกษาต่างประเทศเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่าถ้าให้พระโอรสทุกพระองค์ศึกษาอยู่ในเมืองไทยต่อไปก็จะไม่มีวิชาความรู้อันใด เพราะในขณะนั้นการศึกษาที่จะทรงจัดขึ้นในชั้นต่อ ๆ ไปนั้นยังคงเป็นเพียงพระราชดำริเท่านั้น ยังขาดบุคคลที่จะมาช่วยดำเนินงาน การศึกษาในเมืองไทยถ้าเปรียบกับยุโรปแล้วก็เหมือนกับว่าเรายังอยู่ในระยะคืบคลานไปเท่านั้น การเสด็จไปศึกษาต่างประเทศมีโอกาสในการเลือกวิชาเรียน และประเทศที่มีชื่อเสียงในวิชานั้น ๆ ได้

โรงเรียนส่วนใหญ่ของไทยในสมัยแรก ๆ ส่วนใหญ่ตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการในการจัดหาคนเข้ารับราชการ เช่น โรงเรียนทหารมหาดเล็ก ซึ่งมุ่งฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อย นายสิบในกรมมหาดเล็กตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ โดยมีพระเจ้าอภัยราชา พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการจัดให้มีขึ้น^๒ โรงเรียนนี้ได้รับความนิยมมาก ราษฎรพากันนำลูกหลานมาฝาก

^๑ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗

พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๗ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๘.

^๒ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยูยี ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทยสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์แสงหล้า, ๒๔๖๓), หน้า ๕.

เข้าเรียนจนเกินที่จะฝึกหัดเป็นนายทหารมหาดเล็ก จึงไปรุดเกล้าฯ ให้ขยายโรงเรียนออกไปให้กว้างขวางและเปลี่ยนเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับพระราชวงศ์ และผู้ที่เข้ารับราชการ ส่วนนักเรียนทหารมหาดเล็กนั้นเมื่อเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นในโรงเรียนนี้แล้ว จึงค่อยแยกไปฝึกหัดวิชาทหาร เฉพาะพวกที่จะไปเป็นนายทหารมหาดเล็กคือไปโรงเรียนนี้จึงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นโรงเรียนพลเรือน คือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ สอนทั้งหนังสือไทยและภาษาอังกฤษ^๑

โรงเรียนนี้นับว่าเป็นโรงเรียนตัวอย่างเพราะในระยะต่อมาเมื่อกรมกองต่าง ๆ ขยายงานกว้างขวางออกไป ความต้องการคนเข้ารับราชการมีเพิ่มขึ้น จึงได้ตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตคนของตนเองบ้าง โรงเรียนเหล่านี้ได้แก่

๑. โรงเรียนท่าแพนที่ ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ สังกัดในกรมทหารมหาดเล็ก มีนายแมกคาร์ซี เป็นครูสอน ในเบื้องต้นคัดเลือกนายร้อย นายสิบ พลทหารมหาดเล็ก ๓๐ คนเข้าฝึกหัด

๒. โรงเรียนฝึกหัดครู ของกระทรวงธรรมการ เปิดสอนเมื่อ วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๔๓๕ มีนาย ยี เอช กรินรอด ชาวอังกฤษเป็นอาจารย์ใหญ่

โรงเรียนที่ตั้งขึ้นภายหลังที่พระราชโอรสบางพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับมาแล้วได้แก่ โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ตั้งใน พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงเป็นผู้อ่านวยการการสอน ส่วนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน ตั้งใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล) เป็นอธิบดีจัดการโรงเรียน ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็ก^๒ ส่วนฝึกหัดข้าราชการ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ - ๘.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ "เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง"

นิทานโบราณคดี (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๐), หน้า ๒๕๕ - ๒๕๘.

พลเรือนนี้เป็นคนเค้าของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในอีก ๑๗ ปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๔๕๕

นอกจากนั้นยังโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นอีกหลายโรงเรียน โรงเรียนแรกที่ตั้งขึ้นคือ โรงเรียนวัดมเหยงคณ์ นอกจากนั้นก็ยังมีโรงเรียนอื่น ๆ อีก บางโรงเรียนตั้งขึ้นโดยการอุทิศของข้าราชการ เช่น ที่วัดประยูรวงศ์ มี เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร มุนนาค) เป็นผู้อุปการะ บางโรงเรียนตั้งขึ้นโดยการอุปการะ ร่วมกันของวัดและเอกชน เช่น ที่วัดระฆัง เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ก็มี "ประกาศจัดการศึกษาในหัวเมือง" ออกมา ฉบับหนึ่ง โดยทรงอาราธนาให้พระภิกษุสงฆ์เห็นแก่พระพุทธศาสนา และประชาชน โดยให้ตั้งใจสั่งสอนเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ โปรดให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็น ผู้อำนวยการศึกษาหัวเมือง และโปรดให้พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้อำนวยการในการจัดพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ ส่งไปให้แก่พระภิกษุสงฆ์ เป็นคู่มือในการสอน ปรากฏผลว่าการศึกษาในหัวเมืองได้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จำนวนโรงเรียน อาจารย์ และนักเรียน เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

จะเห็นได้ว่าการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญขึ้นมาเป็นลำดับ แต่ก็ยังเป็นเพียงการศึกษาในระยะเริ่มต้นเท่านั้น มีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาบ่อย ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของไทยในสมัยนั้นไม่ได้วางปรัชญาหรือหลักการอันมั่นคงเพียงพอ^๒ แม้เวลาจะล่วงเลยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้ว การดำเนินการก็ยังไม่เรียบร้อยราบรื่นไปได้ จะเห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลของที่ประชุม เสนาบดีทั้ง ๓ คือ กระทรวงธรรมการ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล ข้อหนึ่งว่า "ให้จัดดำเนินการศึกษาไปก่อนต่อเมื่อติดขัดในเรื่องใดจึงส่งคนไปศึกษาจาก

^๑ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕ (พระนคร : สมาคม สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๘๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

ต่างประเทศ"

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าระบบการศึกษาของไทยเรายังอยู่ในสภาพที่ล้าหลัง ไม่สมควรที่พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเข้ารับการศึกษาได้ เพราะ "การเล่าเรียนที่ในนี้ ถึงจะจัดให้ดียังไร ก็จะไม่เร็วไวได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษา"^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจึงทรงส่งพระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ไปศึกษา ณ ทวีปยุโรป

เพื่อนำความรู้อาษาปรับปรุงประเทศ

การปฏิรูปบ้านเมืองครั้งใหญ่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยข้อใหญ่ใจความแล้วก็เพื่อจะดำรงรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติให้พ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งกำลังแผ่ขยายอยู่ทั่วทวีปเอเชีย และในการที่จะรักษาเอกราชอธิปไตยไว้ให้ได้นั้นจำเป็นต้องกระทำหลายอย่างหลายแง่ อาทิ เช่น ผู้ปกครองประเทศและผู้อยู่ในตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ทุกหน้าที่ต้องเฉลียวฉลาดรู้เท่าทันฝรั่ง ระบบสังคมและเศรษฐกิจต้องดีพอที่จะพึ่งตนเองได้เต็มที่ ระบบการบริหารประเทศต้องมีประสิทธิภาพ กำลังป้องกันประเทศต้องแข็งแรง และทันสมัย และแม้แต่จารีตประเพณีบางอย่างก็ต้องแก้ไขมิให้ชนเชื่อว่าป่าเถื่อน การที่จะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติดังกล่าวก็ต้องมีจุดเริ่มต้นที่คนก่อนอื่น การให้การศึกษาเพื่อพัฒนาคนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องทุ่มเทให้เป็นอันมาก การส่งคนไทยไปศึกษาเล่าเรียนในยุโรปเพื่อศึกษาวิชาแขนงต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

^๒ หจข. ร.๕๓.๕๕/๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓.

บรรดาพระราชโอรส และเจ้านายในพระราชวงศ์ตลอดถึงบุตรข้าราชการก็เพื่อสร้าง
 คนขึ้นมารับหน้าที่สำคัญ ๆ ในการบริหารประเทศ พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อจะนำ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ทว่า "...มีความประสงค์แต่จะ
 ให้ได้ความรู้วิชาพอที่จะรักษาทรัพย์สมบัติที่พอให้ไว้เท่านั้น..." คำว่า "ทรัพย์สมบัติ"
 ในที่นี้คือ ประเทศชาติ นั่นเอง และการที่จะรักษาไว้ให้ได้นั้นก็คือต้องมีวิชาความ
 รู้ดีพอเพื่อนำมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเท่าเทียมอารยประเทศ เพื่อป้องกันมิให้
 จักรวรรดินิยมตะวันตกนำมาเป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองประเทศเหมือนกับที่เคยทำมา
 แล้วในประเทศอื่น ๆ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง
 เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเสียใหม่โดยแบ่งการปกครองออกเป็นกระทรวงต่าง ๆ
 ถึง ๑๒ กระทรวง ดังนั้นงานราชการจึงขยายตัวออกไปมาก ความต้องการตัวบุคคล
 ที่จะเข้ารับราชการทั้งในตำแหน่งผู้บริหารและข้าราชการทั่วไปหาได้ยากมาก การพัฒนา
 ประเทศที่ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ดำเนินไปอย่างรวดเร็วจึงไม่อาจเป็นไปได้ สิ่ง
 พระองค์ต้องการมากที่สุดขณะนั้นก็คือคนที่มีการศึกษาและมีความรู้ ทรงมีพระราชปรารภ
 ถึงเรื่องการขาดกำลังคนไว้ว่า

ควมีความรู้สึกซัดสนยอมเกิดขึ้นแก่พวกเราทั้งหลาย ไม่แต่เฉพาะตัวเราเอง
 บรรดาผู้ที่ต้องมีหน้าที่ราชการสำคัญที่ต้องใช้คนมาก อย่างเช่นกรมหมื่นดำรง
 ซึ่งมีหน้าที่ต้องจัดการราชการ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวงประจำเมืองซึ่ง
 ต้องเปลี่ยน ต้องแซมปีหลาย ๆ สิบลคนหรือตั้งร้อย กรมหมื่นมหิศรซึ่งต้องส่ง

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสถียร
 สุนทรวิบูลย์ ..., หน้า ๑.

^๒ หจช. ร.๕บ.๒/๑๖ เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น
 จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓

^๓ หจช. ร.๕ต.๒/๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงมิสเตอร์
 เวอร์เน ลงวันที่ ๒๓ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๐๐

ข้าหลวงคลังไปประจำหัวเมือง ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ปีละหลายสิบคน เป็นตัวผู้รื้อน
รกรบเราเราอยู่ไม่ได้ขาด ในเรื่องที่จะต้องการคนแลต้องช่วยกันหา ยัง
กระทรวงอื่น เช่นกระทรวงยุติธรรม ถ้าจะใคร่คนที่มีความรู้ในกฎหมายพอ
ประมาณสักร้อยคน ก็จะได้รับตำแหน่งในปีเดียวกันทั้งสิ้นไม่เหลือหลง ค่าย
โคลิ่งให้ขยายกระบวนการพิจารณาความใหม่ออกไปทั่วพระราชอาณาเขตในบ
ประมาณศก ๑๑๘ นี้ แดกระทรวงยุติธรรมยังชั่ว ค่ายโคลิ่งโรงเรียน
กฎหมายเฉพาะแต่พอให้กระบวนการใหม่แลกฎหมายเก่าของเรา พอว่า
ความได้ ก็ให้จ่ายออกไปโรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นการรับรื้อน เช่นนี้ที่จะใคร่คน
ที่รู้คดีที่เกี่ยวกับไม่ได้เอง แต่เป็นการจำเป็นก็ต้องใช้ ส่วนกรมเมืองแล
กรมท่า ซึ่งเจ้าของกระทรวงไม่สู้จะเกียกกาย แต่ถ้าถูกคดีขึ้นอันใด
เข้าก็ร้องเรื่องคนคิดขึ้นมา ไม่ป่วยที่จะกล่าวถึงกระทรวงโยธา ซึ่งมีคนไทย
อยู่ในกรมชั้นของกรมนั้นไม่เกินกว่ากรมละคนในพวกชั้นสูง ยกเสียแต่กรมโยธา
คือพวกก่อสร้าง มีความต้องการจนไม่มีอะไรจะพูด จะไปเที่ยวแย่งโดยฉวย
เหมือนคนอื่นก็ไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้ก็ใช้ไม่ได้ การที่จะฝึกสอนแต่เล็กน้อย
ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดได้ หากยังชั่วที่ได้ฝากการไปรษณีย์แลโทรเลขไว้ใน
เทศาภิบาลไปพลาง หากไม่ก็ต้องใช้คนชั้นอีกมาก ส่วนกรมที่ไกลเคียง กล่าว
คือทหารแลกรมวังมหาดเล็กซึ่งน่าจะหาคนง่ายก็หาคนไปช่วยคนยุคนรา จะ
ใช้การก็ไม่ได้เต็มที ผลักไปไหนก็ไม่ใครจะพิน มีแต่ต้องชักต้องถอนเอาคนค
ออกไปไกล ๆ คนหามาไว้ไกล เพราะเป็นการจำเป็นที่จะต้องเอาจริงภายนอก
จนเดี๋ยวนี้การจะรับแขกอย่างเช่นเจ้าฝรั่งมาก็เต็มหาคนที่พูดภาษาให้พอรับแขก
รับหรือได้ ตกลงเป็นใจความว่าในเมืองเราเวลานี้ ไม่ซึกคนอันใดยิ่งกว่าคน
การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนน้อยอย่างเดียว...

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระทัยถึงการขาด
กำลังคนในการปรับปรุงประเทศนี้เอง จึงได้ทรงว่าจ้างชาวยุโรปที่ชำนาญการเข้ามาเป็น
ที่ปรึกษาในวงราชการต่าง ๆ ทรงมีพระราชดำริว่าการที่ใช้ฝรั่งนั้นก็เหมือนกับเราใช้ตำรา

สำเร็จ คือเอาที่เขาหลงแลเห็นว่าดีแล้วมาทำเพื่อจะได้เจริญก้าวหน้าทันเขา^๑ แต่การใช้ฝรั่งนั้นใช้ว่าจะมีผลคืออย่างเดียวกัน ผลเสียก็มีอยู่มาก ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ดังนี้

... เพราะเหตุซัดสนเช่นนี้ จึงต้องจำใช้ฝรั่งในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้แลความสามารถไม่พอ แต่การใช้ฝรั่งนั้นไม่ใช่เป็นการง่าย แลก็รู้ซัดจนอยู่ในใจค้ำยกันว่า เขาเป็นคนต่างภาษาต่างชาติ จะซัดตรงจงรักภักดีอะไรคอบเราหนักหนา ก็ชั่วแต่มาหาทรัพย์กลับไปบ้าน...^๒

นอกจากนั้นก็ยังเกิดปัญหาในเรื่องความอิจฉาริษยา และเกิดการแก่งแย่งกันในหมู่ฝรั่งชาติต่าง ๆ เพราะถ้าใช้ฝรั่งชาติเดียวกันทำงานในกระทรวงหนึ่งก็กลายเป็นการผูกขาดกว่ากรมนี้กระทรวงนี้เป็นของชาตินั้น ๆ ไป ฝรั่งชาติอื่น ๆ ก็ไม่พอใจต้องการจะให้คนของตนเข้าทำงานในกระทรวงนั้นบ้าง^๓

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจ้างฝรั่งเข้ามาเป็นที่ปรึกษาราชการนี้ นอกจากจะให้เข้ามาช่วยทำงานแล้ว ก็ทรงหวังว่าจะเป็นการเตรียมการที่จะหัดคนไทยให้รับช่วงการปฏิบัติราชการด้วยตนเอง เพราะการจะหวังพึ่งชาวต่างชาติตลอดไปย่อมเป็นไปไม่ได้ แต่สิ่งที่ทรงหวังไว้ก็ไม่ได้ผลนัก เนื่องจากคนไทยไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ ไม่สามารถจะรับการถ่ายทอดวิชาความรู้จากฝรั่งไว้ได้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสว่า "ไลฝรั่งไม่ทัน"^๔ ด้วยเหตุนี้เองจึงทรงหวังว่าเมื่อพระราชโอรส พระราชวงศ์ และข้าราชการที่ทรงส่งไปศึกษา

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

ต่างประเทศกลับมาจะได้ช่วยกันเป็นกำลังสำคัญในการบริหารประเทศ และที่ทรง
 คึงพระทัยเอาไว้มาก็คือบรรดาพระราชโอรสของพระองค์ที่จะกลับมาช่วย
 บริหารกิจการในกระทรวงต่าง ๆ เพราะ "การทุก ๆ กระทรวงจะหาเสนาบดีที่รู้
 ราชการในหน้าที่ไม่ไ้เลยสักคนเดียว" ทรงโปรดให้พระราชโอรสเลือกเรียนวิชา
 ต่าง ๆ ที่จะประโยชน์ต่อบ้านเมือง เช่น กฎหมาย การคลัง การทูต ทหารบก
 ทหารเรือ การโยธา เป็นต้น วิชาที่ทรงต้องการมากที่สุดในเวลานั้นก็คือ กฎหมาย^๒
 สาเหตุที่ต้องการคนที่มีความรู้ทางด้านกฎหมายนั้นสืบเนื่องมาจากการเสียเปรียบจากสนธิ
 สัญญาที่ไทยทำกับ เซอร์ จอห์น บาวริง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของสมัยแห่งอิทธิพลของชาวยุโรปใน
 ประเทศไทย สนธิสัญญานับนี้เป็นเสมือนสัญญาลักษณะแห่งการเปิดประตูการค้า และ
 สัมพันธไมตรีอย่างกว้างขวางระหว่างไทยกับต่างประเทศ แต่หากพิจารณาจากความ
 ความในสัญญาดังกล่าวแล้ว ส่วนใหญ่ทางฝ่ายไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ โดยเฉพาะ
 สัญญาข้อ ๒ และข้อ ๔ ซึ่งมีใจความว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และการเก็บภาษี
 อาก

ตามสัญญาข้อ ๔ ทว่าด้วยเรื่องภาษีอากรนั้น ระบุว่า ไทยมีสิทธิเก็บภาษี
 สินค้าเข้าได้เพียงร้อยละ ๓ นอกจากนี้ยังเป็นสินค้าต้องห้ามของประเทศ อังกฤษก็
 มีสิทธิพิเศษส่งเข้ามาจำหน่ายในเมืองไทยได้ ตามสัญญาข้อนี้ก็คือการตั้งระบบการค้า
 ขายกับต่างประเทศชั้นใหม่ ยกเลิกประเพณีผูกขาดของพระคลังสินค้าลงโดยสิ้นเชิง

ตามสัญญาข้อ ๒ ทว่าด้วยอำนาจศาลกงสุล หรือสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนั้น
 มีหลักสำคัญอยู่ว่า ถ้าคนในบังคับอังกฤษวิวาทกับคนในบังคับของไทย กงสุลอังกฤษกับ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๖.

^๒ หจข. ร.๕บ.๒.ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะได้รับความปรึกษาหารือกัน เพื่อตัดสิน หากคนในบังคับอังกฤษทำผิด
 กงสุลจะลงโทษตามกฎหมายของอังกฤษ และถ้าหากคนในบังคับของไทยทำผิด เจ้า
 พนักงานฝ่ายไทยก็จะลงโทษตามกฎหมายไทย ซึ่งความสัญญาข้อนี้ก่อให้เกิดความเสีย
 เปรียบทางด้านการศาลของไทย เมื่อคนอังกฤษได้สิทธิพิเศษที่จะไม่ต้องขึ้นศาลไทย
 ชาวต่างประเทศอื่น ๆ ก็พากันเรียกร้องเอาสิทธิเช่นเดียวกันบ้าง ในที่สุดก็ต้องให้
 สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศอื่น ๆ ที่เข้ามาทำสนธิสัญญาค้าขาย เช่น อเมริกา
 ฝรั่งเศส เคนมาร์ก ปอร์ตุเกส ฮอลันดา เยอรมัน สวีเดน นอร์เวย์ เบลเยียม
 อิตาลี ออสเตรเลีย ฮังการี สเปน รัสเซีย และญี่ปุ่น

สิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งวิกรอนอธิปไตยทางการศาลของไทยมาทวีความ
 รุนแรงขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากจำนวนชาว
 ต่างประเทศในเมืองไทยเพิ่มมากขึ้นและชาวตะวันตกพวกนี้พากันตีความของสนธิสัญญา
 บิดเบือนไปโดยให้อ่านาสหสิทธิสภาพนอกอาณาเขตครอบคลุมไปถึงพวกคนในบังคับของตน
 ค้าขาย ทำให้คนจีนและแม้แต่คนไทยเองไปขอเข้าเป็นคนในบังคับของประเทศนั้น ๆ
 เพราะการลงโทษของประเทศต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน ส่วนใหญ่ก็เป็นการลงโทษสถาน
 เบา และไม่มีหลักประกันอันใดที่พอจะเชื่อถือได้ว่าผู้ทำผิดในบังคับของชาติต่าง ๆ จะ
 ได้รับความยุติธรรมสมควรกับความผิด เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจึงกลายเป็นอุปสรรค
 ที่ขัดต่อความเรียบร้อยของบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง
 พระราชดำริว่า เน้นการปรับปรุงสถานะการทางกฏหมายไทยให้ดีขึ้น เพื่อให้ทัดเทียม
 อย่างอารยประเทศซึ่งเมื่อเป็นที่รับรองของประเทศมหาอำนาจแล้ว สิทธิสภาพนอก
 อาณาเขตก็จะค่อย ๆ หดไปในที่สุด

ด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงต้องการ
 บุคคลที่มีความรู้ทางกฏหมายมากที่สุด เพื่อเร่งสร้างประมวลกฎหมายและระเบียบ
 การศาลของไทยให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ ในการนี้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
 เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ซึ่งสำเร็จวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด กลับมาถึง
 ประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปประมวลกฎหมายและ

จัดระเบียบทางด้านการศาลของไทย โดยทรงเข้ารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
ยุติธรรม ใน พ.ศ. ๒๔๑๕

ทางด้านการกระทรวงอื่น ๆ ก็ต้องกำกับการปรับปรุงเช่นกัน เช่น กระทรวง
กลาโหม ราชการทหารบก ทหารเรือก็ยังแยกย้ายกันอยู่เป็นหลายหมู่หลายกรม ไม่
เป็นแบบแผนอันเดียวกัน การเกณฑ์คนเข้ารับราชการทหารก็ไม่มีระเบียบแบบแผนที่ดี
ทำให้คนพากันหนีทหารหมด เพราะราษฎรพากันเข้าใจว่าราชการทหารนั้นเป็นหน้าที่
ของคนเลว ๆ จะเป็น เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดชเสด็จ
กลับจากการศึกษากันทหารบกจากประเทศเดนมาร์กแล้วก็ได้เข้าช่วยงานทางด้านการ
ทหารจนเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ

ทางด้านกิจการทหารเรือ ผู้ที่เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงกองทัพเรือ
คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ (กรมพระนครสวรรค์วรพินิต)
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ (กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์)
และ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุทัยเฉลิมสาภา (กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร)

ทางด้านการโยธาธิการ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
เจ้าบุรฉัตรไชยากร (กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน)

การสาธารณสุขและการแพทย์ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงกิจการทาง
ด้านนี้จนเจริญก้าวหน้าตามแบบประเทศตะวันตก คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
มหิตลลิตยเดช (กรมหลวงสงขลานครินทร์) และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิต
ประยูรศักดิ์ (กรมพระยาไชยนาทนเรนทร)

กิจการทางด้านการกระทรวงการคลัง พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากร
วรลักษณ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ทรงมีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงกิจการทางด้านนี้

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ

สุเรนทราธิบดี หน้า ๒๓๑.

การปรับปรุงกิจการทางค่านต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และ
พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลายนี้จะได้ออกอย่างละเอียดในบทต่อไป

เพื่อเรียนรู้ความคิดของชาติตะวันตก

บรรดาพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จ
ไปศึกษาต่างประเทศนั้นจะมีอายุอยู่ในระหว่าง ๑๓ - ๑๕ ปี ซึ่งนับได้ว่ายังทรง
พระเยาว์อยู่มาก ต้องอยู่ในความดูแลของพระพี่เลี้ยงทุกพระองค์ ซึ่งมีหน้าที่ถวาย
คำแนะนำ ตักเตือน ทั้งในด้านการศึกษา และความเป็นอยู่ นอกจากนี้จะมีพระอภิบาล
เป็นคนไทยแล้ว ยังต้องมีพระอภิบาลเป็นชาวต่างประเทศด้วยควบคู่กันไปเพื่อร่วมกัน
ปรึกษาหารือในฐานะที่เป็นคนของชาตินั้น ๆ ซึ่งย่อมจะรู้หนทางและความเป็นไปของ
บ้านเมืองของคนได้ดีกว่า เช่น มิสเตอร์ เวอร์นีย์ (F.W. Verney) ซึ่งรับราชการเป็น
เลขานุการสถานทูตไทย ณ กรุงลอนดอนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ มิสเตอร์
เวมส์ (Cochester Wemyss) ผู้ตรวจการศึกษาทั่วไปของพระราชโอรสที่ศึกษาอยู่
ณ ประเทศอังกฤษ นอกจากนั้นก็ยังมีพระอาจารย์ถวายพระอักษรในวิชาต่าง ๆ ประจำ
แต่ละพระองค์ เช่น กัปตันฮูม (Captain Hume) พระอาจารย์ฝ่ายวิชาทหารของสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร มิสเตอร์ อาคาเซฟ พระอาจารย์ถวายภาษา
รัสเซียของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ เป็นต้น ร่วมถวายความคิดเห็นและเป็น
ที่ปรึกษากับพระอภิบาลฝ่ายไทย คือ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล) ซึ่งได้
รับมอบอำนาจเต็มจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการดูแล การศึกษา
ความเป็นอยู่ และค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ของบรรดาพระราชโอรส พระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และบรรดาอัครราชทูตที่ประจำในประเทศต่าง ๆ ที่พระราช
โอรสไปทรงศึกษาอยู่ เช่น พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตไทยประจำ
กรุงปารีส พระยานนทบุรีศรีเกษทราราม อัครราชทูตไทยประจำกรุงเบอร์ลิน เป็นต้น

บรรดาพระอภิบาลทั้งทางฝ่ายไทย และฝ่ายต่างประเทศนั้นร่วมกันดำเนินงาน
ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งทางด้านการศึกษา

และความเป็นอยู่ เหตุผลข้อหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระราชโอรสออกมาศึกษา ณ ต่างประเทศตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ก็คือ " เพื่อให้รู้ อักษรศาสตร์และน้ำใจของฝรั่ง" * การที่ทรงมีพระบรมราโชบายในข้อนี้ก็ เพราะในขณะ นั้นบ้าน เมืองกำลังตกอยู่ในอันตราย ซึ่งเกิดจากการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศส ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสได้ เรียนรู้ความรู้สึกนึกคิด นิสัยใจคอของฝรั่ง ว่าเป็นอย่างไร เพื่อจะได้รู้เล่ห์เหลี่ยม เท่าทันฝรั่งและหาทางหนีทีไล่ เพื่อไว้พန်กันได้ การส่งออกไปตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ทำให้มีโอกาสได้หัดคิดอย่างฝรั่ง และเกิดความเคยชินกับภาษาแสดงความคิดของเขา แม้จะทรงพระวิตกอยู่บ้างว่า การที่ส่งออกไปศึกษาต่างประเทศแต่ยัง เยาว์จะมีผล เสียอยู่บ้าง คือ ทรงเกรงไปว่าจะเสียคน เนื่องจากทำตนเป็นฝรั่งจนลืมบ้านเกิดเมืองนอน ลืมความเป็นไทยไปหมดก็ตาม แต่ความวิตกในข้อนี้ทรงเห็นว่า เป็นสิ่ง เล็กน้อย เมื่อเทียบกับประโยชน์ที่จะได้รับจากประการแรกมากกว่า ทรงมีพระราชดำริในข้อนี้ไว้ว่า

๒. แต่ไปคิดเห็นอีกอย่างหนึ่งว่าการ เรียนของ เราทุกวันนี้ ต้องการู้หนังสือ ภาษาอังกฤษนั้น เป็น เมืองคน แต่ข้อที่สำคัญนั้น เพื่อจะให้รู้วิทยา ศาสตร์แลน้ำใจของฝรั่ง เพราะทางความคิดของฝรั่งแลไทยนี้มีแตกต่างกันบ่อย ๆ การที่จะให้ใครคิดเห็น ว่า เวลา เด็กจะจำแนกกว่า เมื่อความคิดลงที่เสียแล้ว ถึงว่าจะขาดทุนทางด้าน ความคิดไทย ๆ การที่จะกลับมา เป็นไทยง่ายกว่าที่จะกลับ เป็นฝรั่ง พอความคิดลงที่ถู จะลงที่กลับเขามา เรียนขางไทย จะมีความเห็นสว่างแจ่มแจ้ง ได้ดีขึ้นอีกอย่างหนึ่ง... ๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถ์ เลขาฯ ถวายพระอภิบาลของพระราชโอรสใน เรื่องนี้ อยู่เสมอ ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ เรียนรู้ความ

๑ หจข. ร. ๕ ค. ๕๘/๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ .

๒ หจข. ร. ๕ ค. ๕๘/๑๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ไม่ปรากฏ วัน เดือน ปี

คิดของฝรั่ง แต่ต้องรู้จักนำมาปรับปรุงให้เข้ากับความคิดและขนบธรรมเนียมแบบไทย ทรงโปรดให้พระอภิบาลคอยดูแล คำนวณพระราชโอรสอยู่เสมอ มีให้หลงไหลไปง่าย ๆ พระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งที่มีถึงพระเจ้านองยา เซอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์นี้ได้เป็นอย่างดี

...ถ้าโดยความคิด ซึ่งมีใช้จะห้ามไม่ให้เรียนรู้ความคิดของฝรั่ง อยากจะใคร่ให้เรียนรู้ความคิดฝรั่ง แต่อย่าให้ต้องถึงจำเป็นจะยอมจะโรยให้กลมเกลียวไปตาม เวลาของบ้าน เมือง ไม่ได้...

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ในข้อนี้กล่าวได้ว่าเป็นการดำเนินรอยตามสมเด็จพระบรมชนกนาถของพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่งก็ทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ เพราะทรงนึกถึงชาติบ้านเมืองก่อนอื่น ทรงพระราชดำริว่า

...การที่ชาติจะดำรงเอกราชไว้ได้นั้น จำเป็นต้องรู้ใจฝรั่งว่า เขาจะเอาไม่ไหวจะรู้ได้เท่าทัน สำหรับประเทศเล็กอย่างเราต้องรักษาเอกราชไว้ให้ได้ก่อน เป็นสำคัญกว่าอะไรหมด เมื่อมีเอกราชแล้ว เราจึงจะทำนุบำรุงการปกครองภายในและเศรษฐกิจ การค้า...

จากพระราชประสงค์ข้อนี้เอง บรรดาพระอภิบาลทั้งทางฝ่ายไทยและฝ่ายต่างประเทศก็ได้จัดให้สอดคลองกันไปตามพระราชประสงค์ทุกประการ กล่าวคือได้จัดให้พระราชโอรสทุกพระองค์ประทับอยู่กับครอบครัวของชาวอังกฤษ ในการหา

หจข. ร. ๕ ว. ๒๒/๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ถึง พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘

^๒ "สัมภาษณ์พิเศษ พระวรวงศ์เซอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร" สังคมศาสตร์ปริทัศน์

๖ (กันยายน, ๒๕๑๑) หน้า ๑๑๐ - ๑๑๑

^๓ พระราชโอรสทุกพระองค์จะเสด็จไป เรียนวิชาขั้นต้นที่ประเทศอังกฤษก่อน ค่อยจากนั้นจึงจะแยกย้ายกันไปเรียนวิชาที่ตนถนัดในประเทศต่าง ๆ ค่อยไป

ครอบครัว (private family) ที่พระราชโอรสจะเสด็จไปประทับอยู่ด้วยนั้นคงมีการเลือกเฟ้น พิจารณาตัวบุคคลในครอบครัวนั้น ๆ อย่างละเอียดตั้งแต่การศึกษา การงาน ตลอดจนอุปนิสัยใจคอ นอกจากนั้นก็พิจารณาถึงทำเลที่ตั้งของบ้านด้วย ทั้งนี้เพื่อหาทางป้องกันความไม่quietที่จะบังเกิดแก่พระราชโอรสได้

ในเรื่องนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณได้มีพระราชสาส์นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงความคิดเห็นว่า "...ถ้าจะให้ไปอยู่ใน school ใด ๆ ก็จะไม่ได้รับความผาสุกและได้วิชาเร็วก็เหมือนกับที่จะอยู่ใน private family ซึ่งจะเอาเป็นภาระธุระสั่งสอนจริง ๆ ทั้งความรู้และความประพฤติ..."

การได้อยู่ใน private family นี้จะทำให้รู้ถึงขนบธรรมเนียมของชาวอังกฤษว่าเป็นอย่างไร และได้เรียนรู้อุปนิสัยใจคอไปด้วย

เมื่อพระราชโอรสเสด็จประทับอยู่กับครอบครัวชาวอังกฤษ พอรู้วิชาเบื้องต้นก็พอสมควรแล้วก็จะพิจารณาให้เข้าเรียนในโรงเรียนประจำที่มีชื่อเสียงของอังกฤษ คือ วิทยาลัยอีตันและแฮร์โรว์ ซึ่งการเสด็จเข้าโรงเรียนประจำของอังกฤษนี้ได้รับการพิจารณาจากพระอภิบาลทั้งทางฝ่ายไทยและต่างประเทศ แล้วว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดเพราะจะได้คุ้นเคยกับความเป็นอยู่ และอุปนิสัยใจคอของชาวอังกฤษในรุ่นเดียวกัน รู้จักการเข้าสมาคม เพราะมีโอกาสได้พบปะกับคนมาก ตลอดจนได้เรียนรู้การปฏิบัติตนให้เข้ากับคนหมู่มากด้วย

เมื่อโรงเรียนปิดเทอม พระอภิบาลจะจัดให้พระราชโอรสทุกพระองค์เสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้เป็นอย่างนั้น ทรงมีพระราชดำริว่า

หจข. ร.๕๓.๔๔/๓ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒

การที่ได้ไปเที่ยวในประเทศใหญ่ ๆ เช่น เมืองรัสเซีย เยอรมัน และฝรั่งเศส เป็นการสำคัญที่น่าจะรู้น้ำใจหายตัวของคนในเมืองนั้น ถ้ามีเวลาว่างเรียนที่ควรจะให้เขาได้ควรจะให้เที่ยว ถ้าจะมีผู้แนะนำใครควรให้มีผู้แนะนำ แต่ถ้าเป็นคนชาติอื่นได้ดูเหมือนจะดีกว่าผู้อื่น เพื่อจะได้ทราบความคิดเห็นของชาตินั้นจริงๆ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการเรียนรู้นิสัยใจคอ ตลอดจนความคิดของชาวตะวันตก เป็นสิ่งที่นับได้ว่าเป็นผลกำไรอย่างสำคัญของชีวิต อันจะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ในการทำงานต่อไปในอนาคต โดยเฉพาะบรรดาพระราชโอรส ซึ่งจะต้องกลับมาทำงานในฐานะผู้นำของประเทศ พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้จึงนับได้ว่าถูกต้องควรแก่การสรรเสริญในพระปรีชาญาณเป็นอย่างยิ่ง

พระบรมราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาและความเป็นอยู่ของพระราชโอรสในต่างประเทศ

บรรดาพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จไปศึกษา ณ ต่างประเทศนั้นล้วนยังอยู่ในวัยเยาว์ทั้งสิ้น คือ มีพระชันษาอยู่ในระหว่าง ๑๓ - ๑๕ พรรษา ทุกพระองค์จึงต้องมีพระอภิบาลคอยดูแลให้คำแนะนำทั้งทางด้านการศึกษา และความประพฤติอย่างใกล้ชิด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยพระราชโอรสทุกพระองค์ ทรงพิจารณาอย่างรอบคอบ เกี่ยวกับแผนการศึกษา และความเป็นอยู่ของพระราชโอรสในต่างประเทศ ในการนี้ได้ทรงปรึกษานานหรือกับพระราชวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พระอภิบาล ตลอดจนอัครราชทูตที่ทรงส่งไปประจำยังประเทศยุโรป ผู้ที่มีส่วนถวายคำแนะนำที่สำคัญและมีประโยชน์ได้แก่ นายโรแลง ยัคมินส์ (Rolin Jacquemyns) พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล)

หจข. ร.๕๓.๔๘/๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระยาประสิทธิ์ศิลปการ ลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๘

พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อัครราชทูตประจำกรุงปารีส พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณผู้ซึ่งเคยศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ มีสเตอร์เวอรั (F.W. Verney) เลขาธิการสถานทูตไทยในกรุงลอนดอน และมีสเตอร์ ฮูม (Captain Hume) พระอภิบาลฝ่ายทหารของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบรมราโชบายทางด้านการศึกษา

การศึกษาชั้นต้น

พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์เมื่อแรกเสด็จไปศึกษายังต่างประเทศนั้นจะถูกส่งไปศึกษาเล่าเรียนวิชาชั้นต้น ณ ประเทศอังกฤษก่อน ต่อจากนั้นจึงจะพิจารณาว่าพระองค์ใดควรจะเรียนทางไหน และควรจะเสด็จไปศึกษา ณ ประเทศใด

เมื่อพระราชโอรสเสด็จถึงประเทศอังกฤษ ในชั้นแรกจะเสด็จประทับอยู่กับ private family ซึ่งพระยาศรีสุทธีสุริยศักดิ์ และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เป็นผู้จัดหาไว้ให้ การจัดหา private family นี้ต้องพิถีพิถันมาก ต้องเลือกจากผู้มีตระกูลดี มีความรู้และเป็นผู้ที่มีค่านับหน้าถือตา เช่น การหา private family สำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้าวิภาวชิราวุธ และพระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้กราบทูลรายละเอียดเกี่ยวกับครอบครัวนี้ไว้ว่า

...เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า มีสเตอร์ เบซิล ทัมสัน (Mr. Basil Thomson) ผู้เป็นบุตรคนเล็กของ Archbishop Thomson ที่ถึงมรณภาพแล้วนั้น เป็นคนมีสกุลและมีความรู้ในวิชาหนังสือได้ เข้าไลที่ University Oxford แล้ว และโคเชารับราชการใน Colonial Service เป็นหลายแห่ง จนบัดนี้ก็ยังอยู่ในราชการที่เมืองฟิจิ (Fiji Island) แต่มีความปรารถนาที่จะกลับมาอยู่ในเมืองนี้โดยที่จะเล่าเรียนทางกฎหมายอีก

Basil Thomson นี้เป็นคนกว้างพอด้านประมาณแต่เป็นคนที่มีสกุลก็
มีภรรยาในสกุลก็ พวก society ที่เขาคบหาก็คงคิดว่า จะสมาคมด้วย
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกเธอทั้งสิ้น คนเช่นนี้ประกอบด้วย
คุณวุฒิคือวิชาความรู้ทางหนังสือ กับทั้งความคุ้นเคยในทางราชการบาง
ชาวพระพุทธรเจ้าเห็นควยเกล้าฯ ว่าเป็นการสมควรแล้ว...

การจัดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอทุกพระองค์
ประทับอยู่กับ private family นี้ก็เพื่อ "ให้คุ้นเคยกับกิริยาอัธยาศัยของชาว
ประเทศนี้ ให้คุ้นเคยกับภาษาที่สนทนากันอยู่ทุก ๆ วัน และทรงเรียนวิชาขั้นต้น
แทนที่สามัญฤดุมุขจะเข้าเรียนในโรงเรียนสามัญศึกษาขั้นต้นนั้นอย่างช้าเพียง ๒ ปี
ตอนนี้นับเป็นระยะหนึ่ง ค่อนั้นไปควรจะส่งเข้าทรงเล่าเรียนในโรงเรียนสามัญศึกษา
ชั้นกลาง คือ บัณฑิตสกุลที่ดี เช่น แฮโร เป็นต้น ..."

ต่อจากนั้นพระราชโอรสเกือบทุกพระองค์จะเสด็จเข้ารับการศึกษาใน
โรงเรียนประจำอันมีชื่อเสียงของอังกฤษ คือ วิทยาลัยอีตัน และแฮโรว์

๑ หจข. พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กราบบังคมทูลพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒

๒ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทรธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทรา-
ธิบดี ๑๒ เมษายน ๒๕๐๔, พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๒๕๓.

๓ วิทยาลัยอีตันเป็นบัลลังก์สกุล ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดของอังกฤษ พระเจ้า
เฮนรี่ที่ ๖ ทรงสถาปนาขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๘๓ (ค.ศ. ๑๔๔๐) วิทยาลัยนี้เมื่อแรกสร้าง
นักเรียนเข้าเรียนได้โดยผู้ปกครองไม่ต้องเสียเงินเลย เป็นนักเรียนชิงทุนหลวง เป็น
โรงเรียนที่มั่งคั่งที่สุด คอสมามีผู้อยากส่งลูกไปเรียนมากขึ้น จึงขยายออกเป็นบัลลังก์
ธรรมดาโดยผู้ส่งลูกไปต้องออกเงิน และออกแพงกว่าที่ไหน ๆ หมด จาก พระเจ้าจอร์จที่-
๕ หรือ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสโลก ๑ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๑),
หน้า ๔๐๖ - ๔๐๗.

๔ แฮโรว์ ตั้งใน ค.ศ. ๑๕๓๒ John Lyon เป็นผู้ก่อตั้ง ตั้งอยู่บนเชิงเขา
ทางตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงลอนดอน อยู่ห่างจากกรุงเพียง ๑๕ กิโลเมตร จาก
เวอชิงตัน, หน้า ๔๐๘ - ๔๑๐.

เพื่อให้ "ทรงคุ้นเคยในการสมาคมของกุลบุตรในชั้นครูณวัย" การศึกษาในระยะนี้ใช้เวลาอย่างช้าราว ๔ ปี มีสมเด็จพระเจ้าลูกพี่นางเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอบางพระองค์ที่มีใฝ่เสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียนประจำของอังกฤษ แต่ได้จัดหาอาจารย์มาสอนเป็นพิเศษในสาขาวิชาต่าง ๆ เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาดาวชิราวุธ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ เป็นต้น

การที่โปรดให้เสด็จไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษก่อนจะแยกย้ายกันไปศึกษาวิชาการต่าง ๆ ในประเทศอื่น ๆ นั้น อาจพิจารณาได้จากเหตุผลดังต่อไปนี้ คือ

๑. อังกฤษเป็นประเทศมหาอำนาจอันยิ่งใหญ่ในขณะนั้น ซึ่งสภาพการณ์ของบ้านเมืองไทยในขณะนั้นจำเป็นต้องพึ่งอังกฤษอยู่มาก การส่งพระราชโอรสไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษเท่ากับเป็นการกระชับสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษให้สนิทแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการศึกษาของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งถูกวางแผนอย่างรอบคอบจาก เจ้าพระยาอภัยราชา และพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ โดยได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประทับทรงศึกษาในประเทศอังกฤษเพื่อเหตุผลทางด้านการเมือง การที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษจะทำให้เกิดมิตรภาพระหว่างสองประเทศ และทำให้ได้รับความเห็นอกเห็นใจจากชาวอังกฤษ

๒. ภาษาอังกฤษ เป็นภาษาสากลซึ่งใช้กันในทุกประเทศทั่วโลก ถ้ามีความรู้ภาษาอังกฤษก็แล้วก็สามารถจะติดต่อกับประเทศต่าง ๆ ได้ นอกจากนั้นคำรับคำราชาต่างๆ

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ

สุเรนทราธิบดี, หน้า ๒๔๓.

^๒ หจข. ร.๕ค.๒/๓ เจ้าพระยาอภัยราชากราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๘๕

ก็มักเขียนไว้เป็นภาษาอังกฤษทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นความสำคัญของภาษาอังกฤษมาก กังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่นักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบว่า

เราขอเตือนนักเรียนทั้งปวงให้ไตร่ตรองในการที่จะรู้ว่าเรียนให้รอบคอบ วิชาหนังสือไทยนั้น เมื่อรู้ก็แล้วพอทำการได้จริงอยู่ แต่เมื่อไม่รู้หนังสืออังกฤษ คุ้มแล้ว จะรู้สึกคับแค้นใจเมื่อภายหลัง เพราะเหตุว่าคำรับตำราวิชาการต่าง ๆ ซึ่งเขาลงพิมพ์ไว้เป็นภาษาต่างประเทศ มีภาษาอังกฤษ เป็นต้น มากมายหลายหมื่นหลายแสนฉบับ การที่จะรู้ว่าเรียนให้รู้วิชาต่าง ๆ ในเวลานี้ต้องอาศัยอ่านภาษาอังกฤษ เพราะผู้ซึ่งจะสามารถแปลหนังสือคำรับตำราวิชาการเหล่านั้นลงเป็นภาษาไทยสำหรับที่จะให้ไทยเราเล่าเรียนนั้นมันน้อยตัวนัก เวลาที่ไม่พอ คนก็ไม่พอที่จะแปลเป็นภาษาไทยได้ จำต้องเรียนจากภาษาอังกฤษวิชาการอันใดซึ่งจะมีในหนังสือไทยนั้นน้อยนัก ว่าโดยที่สุด เพียงแต่ผู้อ่านหนังสือรักสนุกอย่างเดียว ถ้าได้อ่านหนังสืออังกฤษแล้วก็ใคร่รู้สึกความสนุกเพลิดเพลินใจกว้างขวางซึ้งกว่าที่อ่านหนังสือเรื่องไทย ๆ ที่มีอยู่มากนัก เพราะฉะนั้นการที่รู้หนังสืออังกฤษ เป็นลาภอันวิเศษของนักเรียนซึ่งจะหาได้ในการเล่าเรียน ถึงแม้ว่าผู้ที่เล่าเรียนในเมืองเราจะเป็นผู้พูดภาษาอังกฤษไม่ชัดเจน เรียนหนังสือไม่สู้คล่องแคล่วก็อย่าท้อใจ ภู่อ่านรู้แปลได้แล้วพอที่จะรับประโยชน์เป็นอันมาก จะทำให้ทางหากินหรือหาชื่อเสียงของนักเรียนผู้นั้นสะดวก ได้ดีมีผลไพศาลดีกว่าที่รู้เพียงหนังสือไทยอย่างเดียวเป็นอันมาก^๑

๓. คนอังกฤษไม่ใคร่สนใจเรื่องส่วนตัวของคนอื่น คนอังกฤษโดยมากมีความเข้าใจและมีกัลยาณธรรมพอที่จะไม่มาเข้าขี้นรบกวนถามว่าเป็น "เจ้า" จริงหรือไม่^๒

^๑พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราโชวาทพระราชทานนักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๓ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสุกราช, พ.ศ. ๒๕๑๕, หน้า ๓๘ - ๔๐.

^๒กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็ดรอบอายุ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๘.

ซึ่งในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกำชับพระเจ้าลูกยาเธอ
ทมิฬซัน เจ้าฟ้าว่ามีให้แสดงองค์ว่าเป็น "เจ้า" เพราะเมืองไทยมี "เจ้า" หลาย
พระองค์ เกรงว่าจะเป็นการเสียพระเกียรติยศเพราะไม่มีเงินใช้จ่ายบริบูรณ์เหมือน
เจ้าของฝรั่ง ซึ่งจะทำให้ฝรั่งดูถูกเอาได้

ในเรื่องนี้จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ฯว่า "...ชาวเมืองแก้ว (อังกฤษ) เขาไม่
สู้เอาใจอุชูใส่เรื่องเจ้านาย ถ้าไปอยู่เมืองอื่น จะไม่มีใครเงี้ยมจะเป็นอันมีเจ้านาย
เพราะมีเมียมากอะไรต่าง ๆ ความซอ้นจริง..."

๔. อังกฤษเป็นประเทศที่มีชนบทรวมเนียมประเพณีเก่าแก่ ความคิดและ
ความจริงก้าวหน้าทางวัตถุเป็นไปช้ากว่าประเทศในยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศ
ฝรั่งเศสซึ่งผู้คนมีความคิดเห็นทางการเมืองรุนแรงมาก ในประเทศอังกฤษแม้จะมีพวกหัว
รุนแรงอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นส่วนน้อย เมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ ในยุโรป พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระอภิบาลกำชับในเรื่องนี้ว่า

เรื่องไปลิตีกัลที่ในเมืองอังกฤษนั้น คนที่ไปอยู่ในที่ไกลไต่ยินไต่ยงมาก มักจะ
น้อยใจไปเป็นความคิดพวกใดพวกหนึ่ง ถึงว่าจะไม่ทำอะไรได้ในประเทศอังกฤษ
แต่ก็จะเอามาใช้ในบ้านเมืองของตัว ซึ่งประเพณีบ้านเมืองทางราชการแปลก
กุ่มกับเมืองอังกฤษมาก ก็ยิ่งเป็นการร้ายหนักไป ทำให้ความคิดฟุ้งซ่านไปไต่
ต่าง ๆ ถ้าไปมีความเห็นเป็นอย่างที่เรียก แรดดิคูล์ ตามที่ไต่ยินไต่ยงมาแล้ว
จะมาเป็นคนที่ก๊วขวางในเมืองไทยมาก ยิ่งเป็นเจาตั้งนี้จะเป็นการตีความของ

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าฟ้า
บริพัตรสุขุมพันธ์ฯ ลงวันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๔ อ่างอิงใน รัชกาลที่ ๕ สุธงษิตสงคราม,
พระเกียรติประวัติจอมพลเรือจอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (ม.ป.ท.
๒๕๐๘), หน้า ๑๕๐.

ตัวเด็กนั้นก็เขียว ฉันไม่อยากให้ลูกปล่อยใจตามใจ จนถึงใจลงความเห็นว่า
ตัวมีความเห็นเหมือนพวกนั้น ใน ๒ - ๓ ปีนี้คงจะไม่ต้องกลัวอันใด เว้นแต่
ไปภายนอก ถ้าผู้เลี้ยงรักษาเด็กนั้น คอยตักเตือนอยู่ก็คงจะไม่เป็นไปได้อ

นอกจากนี้อังกฤษยังเป็นประเทศที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย
ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด
ประเทศที่มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ เช่น ประเทศฝรั่งเศส เพราะทรงพิจารณา
เห็นว่าไม่เหมาะสม^๒ จะเห็นได้ว่าพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ส่วนมากโปรดให้ส่งไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ มีส่งไป เคนมาร์ก เยอรมนี
และประเทศรัสเซียบ้าง ซึ่งประเทศเหล่านี้ล้วนมีระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์
เป็นประมุขทั้งสิ้น ทรงพิจารณาเห็นอีกประการหนึ่งว่าที่ประเทศฝรั่งเศสมีสิ่งที่ยั่ววันใจ
ให้เด็กทำความชั่วอยู่มาก เพราะเป็นประเทศที่ความก้าวหน้าทางวัตถุเป็นไปอย่างรวดเร็ว
เร็วมาก พระยาสุรียานุวัตร (เกิด มุนนาค) อัครราชทูตสยาม ณ กรุงปารีสเองก็ได้
ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับการส่งนักเรียนไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศสว่า

... การที่จริงนั้นวิชาครูสั่งสอนแล้ว เรียนไม่ดีเลย ถ้าจะเรียนสำเร็จได้บ้าง
ก็คืองานเปลืองเงินเปลืองเวลามาก แต่การที่จะเสียไปเพราะความสงสัยสอน
ไม่ดี ความหละหลวมในการระวังเด็กแล้วความชั่วที่มีชักชวนนักเรียนหนุ่ม ๆ อยู่
โดยรอบข้างเสมออันมีมากมายหลายส่วน...^๓

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดจะให้พระราชโอรส
องค์ใดเสด็จไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศสเลย แม้ว่าวิชานั้นจะดีมากเพียงไรก็ตาม ทรง

๑ หจข. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ ๓๖^{๑๒} ๔ คำ ปีระกาศัปตศัก ศักราช ๑๒๔๗

๒ พระเจ้าจอร์จที่ ๕ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เรื่องเดิม, หน้า ๔๔๔.

๓ หจข. ร.๕๓๑/๔๑ พระยาสุรียานุวัตร ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
ลงวันที่ ๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗

มีพระราชดำริว่าเป็นประเทศที่เด็กไม่ควรจะไปอยู่ มีอยู่คราวหนึ่งพระยาสุรียานุวัตร มีหนังสือกราบบังคมทูลขอให้เจ้าฟ้าชายบุคคลที่สมเด็จพระเสด็จไปศึกษาวิชาที่โปลมaticaที่โรงเรียน ในกรุงปารีส คือ วิทยาลัยรัฐศาสตร์การเมือง (Ecole des Sciences Politiques) ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนทางนี้โดยเฉพาะเรียกว่า Political Science ซึ่งเจ้าพระยาอภัยราชา (Rolin Jacquemyns) ก็เห็นชอบด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรียานุวัตร ไม่ทรงเห็นด้วยกับแผนการนี้ ทรงมีรับสั่งว่า

... ชายบุคคลที่สมเด็จพระเสด็จจะไ้เล่าเรียนในทางที่โปลมaticaตามโปรแกรมที่พระยาสุรียานุวัตรส่งมานี้ วิชานั้นก็มากอยากจะให้เรียน แต่ที่จะให้ไปอยู่ปารีสนั้นไม่สมควร เสียใจว่าใครจะไปเยอรมนีจะดีกว่า

ในเรื่องการเรียนภาษาฝรั่งเศสก็เช่นกัน ทรงเห็นว่าภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาสำคัญภาษาหนึ่ง ที่จำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจ ทรงต้องการให้พระราชโอรสทุกพระองค์ อ่าน พูด และเขียนภาษาฝรั่งเศสได้อย่างดีพอ ๆ กับภาษาอังกฤษ แต่ก็ไม่โปรดจะให้ส่งไปเรียนที่ประเทศฝรั่งเศสทรงโปรดให้จ้างอาจารย์ชาวฝรั่งเศสมาสอนเป็นพิเศษ ณ ที่ประทับของพระโอรสทุกพระองค์

อย่างไรก็ตามมีพระราชโอรสบางพระองค์ได้เสด็จไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งส่วนมากก็เป็นการศึกษาเพิ่มเติม และเสด็จไปศึกษาเมื่อมีพระชันษามากแล้ว เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ทรงขัดข้อง เช่น พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวิหิโนคม (กรมหลวงปราจิณกิติบดี) และสมเด็จพระ

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
ลงวันที่ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖ หน้า ๒๒๖.

^๒ หจข. ร.ศ. ๔๔/๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาสุรียานุวัตร ลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

เจ้าฟ้าพระชาธิปกศักดิ์เกษน์ (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเสด็จไป
ศึกษาวิชาเสนาธิการทหารที่โรงเรียน Ecole de Guerre ในประเทศฝรั่งเศส
ภายหลังที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยวูลวิซ (Woolwich) ในประเทศ
อังกฤษแล้ว

แม้ว่าจะไม่มีพระราชประสงค์ให้พระราชโอรสองค์ใดเสด็จไปศึกษา ณ ประเทศ
ฝรั่งเศส แต่ก็ไม่ทรงห้ามที่จะให้เสด็จไปเที่ยวหรือไปพักผ่อนได้ในโอกาสบิดภาคเรียน
ในวันหยุดต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะทรงต้องการให้พระราชโอรสได้คุ้นเคยอุปนิสัยใจคอของ
ชาวปารีส ได้ดูภูมิประเทศบ้านเมืองและความเจริญก้าวหน้าต่าง ๆ

พระบรมราชโองบายทางด้านการศึกษ่อีกประการหนึ่ง ก็คือ การเรียนรู้ภาษา
ต่างประเทศให้ได้อย่างน้อย ๒ ภาษา กล่าวคือ ต้องพูด อ่าน เขียน ได้คล่อง สามารถ
แปลออกมาเป็นภาษาไทย และแปลจากภาษาไทยกลับเป็นภาษานั้นได้ พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการว่า เมื่อพระราชโอรสองค์ใดสามารถ
เขียนภาษาต่างประเทศ ภาษาใดภาษาหนึ่งได้แล้วก็ให้เขียนจดหมายมาถึงพระองค์เป็น
ภาษาต่างประเทศนั้นฉบับหนึ่ง และให้เขียนคำแปลเป็นภาษาไทยอีกฉบับหนึ่งควบคู่กันมา
ด้วย พระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้
ปรากฏอยู่ในพระบรมราชโองบาทพระราชทานพระเจ้านุญาเชอ ๔ พระองค์แรก^๒ ที่เสด็จ
ไปศึกษาต่างประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ ดังนี้

พ.ศ. ร.๒บ.๒.๑ก/๑๒ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กราบทูล สมเด็จพระ
พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์, กรมหมื่นนครสวรรค์วรพินิต,
พระเจ้านุญาเชอ ๒ พระองค์ คือ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติติกัมภ์
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาและหนังสือในสามภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว จนถึงแต่งหนังสือได้ ๒ ภาษาเป็นอย่างน้อย ... แต่บัดนี้ จะขอตั้งเงื่อนไขอย่างหนึ่งก่อน ว่า ซึ่งให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเทศยุโรปนั้น วิชาจะต้องการเอามาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่งเศสหรืออย่างฝรั่งเศสอย่างเดียว ภาษาไทยและหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวหนังสือของตัวคงจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ ... ถ้ารู้แต่ภาษาต่างประเทศไม่รู้ เขียนอ่านแปลลงเป็นภาษาไทยได้ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมาใช้เหวไรเหวไรก็ได้ ที่ต้องการนั้นคงให้กลับไปแปลภาษาต่างประเทศลงเป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็นภาษาต่างประเทศได้ จึงจะนับว่าเป็นประโยชน์... ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคนอย่างน้อยเดือนละฉบับ เมื่อเวลาเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมาเป็นหนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใดได้ให้เขียนภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่งให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือไทยอีกฉบับหนึ่งติดกันมาอย่าให้ขาด...

จะเห็นได้ว่าพระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์มีความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศได้อย่างน้อย ๒ ภาษาทุกพระองค์ เช่น เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงมีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษและภาษาเยอรมัน เจ้าฟ้าชายจักรพงษ์ภูวนารถ มีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษกับภาษารุสเซีย พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ มีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษกับภาษาฝรั่งเศส เป็นต้น

แม้จะทรงกำชับให้เรียนภาษาต่างประเทศได้เข้าใจสามารถนำมาใช้ได้ แต่ก็จะไม่ทรงโปรดเลยถ้าหากไม่รู้ภาษาไทย หรือลืมภาษาไทยไปเสีย ด้วยเหตุนี้เมื่อพระราชโอรสองค์ใดเสด็จไปศึกษาต่างประเทศก็จะโปรดให้มีครูสำหรับสอนภาษาไทยติดตามออกไปถวายพระอักษรด้วย เนื่องจากพระราชโอรสเมื่อแรกเสด็จออกไปนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่ทั้งสิ้น คือมีพระชนมอยู่ในระหว่าง ๑๒ - ๑๔ พรรษา การศึกษาภาษาไทย

ยังได้รับไม่เพียงพอ ถ้าไม่ศึกษาต่อไปก็อาจจะลืมเสียได้ เช่น เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์แรกจะเสด็จไปศึกษาต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชปรารภว่า "พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ได้ทรงศึกษาหนังสือไทยในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบมาเพียงปีเดียว ถ้าทั้งหนังสือไทยก็จะลืมเสีย จึงคว่ำสั่งข้าพเจ้า (กรมพระยาคำรงราชานุภาพ) ให้หาครูไปยุโรปกับพระเจ้าลูกยาเธอ สักคนหนึ่ง ..." ซึ่งกรมพระยาคำรงราชานุภาพกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งขณะนั้นเป็น ขุนวิจิตรวรสาส์น ตามเสด็จออกไปในฐานะพระอาจารย์สอนภาษาไทย นายนกยูง (พระยาสุรินทราชา) เป็นพระอาจารย์ถวายหนังสือไทยแก่เจ้าฟ้าชายจักรพงษ์ภูวนารถ เป็นต้น^๓

ด้วยพระราชดำรินี้เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการให้พระราชโอรสทุกพระองค์เขียนจดหมายเป็นภาษาไทยฉบับหนึ่ง ภาษาต่างประเทศอีกฉบับหนึ่ง มาถึงพระองค์ทุกเดือน ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการให้พระราชโอรสได้ฝึกการใช้ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ และเพื่อป้องกันการที่พระราชโอรสจะลืมการใช้ภาษาไทยเสีย นอกจากนั้นก็ยังทรงต้องการทราบว่า การเรียนภาษาของพระราชโอรสก้าวหน้าไปเพียงไรด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการแก่พระราชโอรสทุกพระองค์ว่า การที่ได้เรียนภาษาฝรั่งแล้วลืมภาษานั้นเป็นสิ่งที่น่าคิดเคียดเป็นอย่างยิ่ง ทรงมีพระราชดำรัสว่า "ภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พินของความรู้ เพราะวิชาความรู้ในหนังสือไทยที่มีผู้แต่งไว้เป็นแต่ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมิได้สมาคมกับชาติ

^๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยายมราช หน้า ๕๗-๕๘.

^๒ ได้ถวายการสอนภาษาไทยอยู่ ณ ต่างประเทศถึง ๕ ปี

^๓ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล ..., พระบรมราชโองการ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน พระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน) ลงวันที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๒๕๐.

อันช้านานเหมือนวิชาการ ในประเทศยุโรปที่ได้สอบสวนซึ่งกันและกันจนเจริญรุ่งเรือง
 มากแล้วนั้น ฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะเล่าเรียนจึงต้องไปเรียนภาษาอื่น เพื่อจะ
 ได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออกแล้วจะเอากลับมาใช้เป็นภาษาไทยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น
 จะทิ้งภาษาของตัวให้ล้มถอยค้ำที่จะผูกให้สมควรเสีย หรือจะลืมนิติเขียนหนังสือไทยที่
 ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย...

การศึกษาในชั้นต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี
 พระราชประสงค์ให้มีความรู้ทางด้านการใช้ภาษา และวิชาเลข^๒ ให้ได้ก็จริง ๆ เสีย
 ก่อน ส่วนวิชาที่จะเรียนต่อไปเป็นวิชาชีพของแต่ละพระองค์นั้นจะได้ทรงพิจารณาความ
 พระอุปนิสัยของแต่ละพระองค์ในการศึกษาชั้นสูงต่อไป

การศึกษาชั้นสูง

หลังจากที่พระโอรสจบการศึกษาจากโรงเรียนปับลิกสกูล (public school)
 ของอังกฤษแล้วก็จะได้เสด็จเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนที่สอนวิชาเฉพาะ
 เช่น โรงเรียนทหารบก ทหารเรือ ฯลฯ ต่อไป การศึกษาในชั้นนี้จำเป็นต้องพิจารณา
 อย่างละเอียดรอบคอบ เพราะเป็นวิชาที่จะต้องนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศ วิชาใดที่
 เรียนแล้วจะไม่เกิดประโยชน์แก่ตนเองและบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวก็ไม่มีพระบรมราชานุญาตให้เรียน การที่พระองค์ใดจะมีพระอุปนิสัยโน้มเอียง
 ไปทางวิชาใดนั้น พระอภิบาลประจำพระองค์ และพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ จะสังเกต
 ดูพระอุปนิสัย และกราบทูลเข้ามาให้ทรงทราบ ในขณะเดียวกันก็จะกราบทูลแนะนำด้วย
 ว่าพระองค์ใดควรจะศึกษาในด้านใด จึงจะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองมากที่สุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชโองการในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สำหรับการศึกษาในชั้นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบาย ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ให้เลือกเรียนวิชาตามใจสมัคร แต่ต้องเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง วิชาใดที่จะไม่สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองได้จะไม่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เรียนเลย ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มติดกับตันฮุม (Captain Hume) เกี่ยวกับการศึกษาของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ซึ่งกับตันฮุมกราบทูลแนะนำให้เรียนวิชาทางเกษตรกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานความเห็นไว้ว่า

... วิชานี้เป็นวิชาที่ศิวิไลซ์ แต่วิชาบางอย่างนั้นไม่เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของประเทศสยาม ถ้าจะเรียนวิชาซึ่งใช้ได้เฉพาะในเมืองยุโรปแล้ว ก็จะไม่เกิดประโยชน์อันใด และเป็นการเสียเวลาไปเปล่า ๆ ... ควรศึกษานานาทางให้ได้แล้วเรียนวิชาที่เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง ไม่เสียเวลาไปเปล่า ๆ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่พระโอรสทุกพระองค์ ทรงนำเอาพระอุปนิสัยและลักษณะท่าทางของแต่ละพระองค์มาพิจารณา และให้คำแนะนำว่าพระองค์ใดควรจะเรียนทางใด ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ว่า

คือ ลูกโต (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งไปเป็นทหารในชั้นต้นนั้นเห็นเป็นการมีคุณอยู่ ด้วยเหตุว่าการทหารในกรุงเทพฯ นี้จะเรียกว่าไม่มีเลยก็ว่าได้ หาที่เรียนรู้ในบางกอกไม่ได้...

๑ หจข. ร.๕๓.๔๔/๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึง พระยาสุริยานุวัตร ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๐

๒ หจข. ร.๕๖.๒.๗. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
กับตันฮุม, ๒๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๘๔

ส่วนลูกชายบริพัตร (เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์) และชายเล็ก (เจ้าฟ้าจักรพงษ์
ภูวนารถ) ๒ คนนี้มีความเชื่อใจว่าถ้าหากทำให้เรียนเป็นพลเรือนคงจะได้ราชการทั้ง
๒ คน แต่ในการที่จะเป็นโรคฟุ้งซ่าน กล่าวคือ เห็นใครสู้ตัวไม่ได้เสียทั้งหมด ถ้า
 همینสภาพมนุษย์ในเมืองไทยนั้น คงจะไม่เป็น...

ส่วนชายยุค (เจ้าฟ้ายุคทิมพร) อาศัยกำลังกายและรูปร่างเล็ก หงี้ที่มี
เป็นทหารมากแล้ว ควรจะตั้งหน้าเป็นพลเรือนทีเดียว...

ชายวุฒิไชย (พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ) ตามที่กะไว้เดิมเป็นทหารเรือ
นั้นสมควร แต่ที่แท้ต่อไปภายหน้า ถึงอย่างไร เราคงจะมีกองทัพเรือไม่ได้ แต่เหตุว่า
ไม่มีนักเรียนฝ่ายทหารเรือนอกจากอากาศ (พระองค์เจ้าอากาศเกียรติวงศ์) ก็คงเป็น
ทหารเรือได้

ยังอีกคนหนึ่ง ชายคิลิก (พระองค์เจ้าคิลิกนพรัฐ) เป็นคนตาสั้นข้างหนึ่ง ความ
ตำราเขาก็จะไม่เอาเป็นทหารกันอยู่ ควรจะจัดให้เล่าเรียนฝ่ายพลเรือน...

ความปรารถนาประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็คืออยากให้พระโอรสได้แยกย้ายกันไปศึกษาวิชาหลาย ๆ สาขา เพื่อจะได้นำมาใช้
ในการปรับปรุงประเทศสืบต่อจากพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีความวิตกอยู่เสมอในเรื่องการขาดคนที่จะมาช่วยทำงานที่พระองค์ทรงตั้งต้นไว้ให้
สำเร็จจูล่วงไป ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้าชายบริพัตรสุขุมพันธุ์ ตอนหนึ่ง
ว่า

ความคิดที่จะเรียนให้ตลอดไปนั้นเห็นด้วย เกลียดย้ายครั้ง ๆ กลาง ๆ มาไม่เป็น
โลเป็นพายุ มีอยู่นิดเดียวแต่เพียงความจริงนั้น ในเวลานี้เมืองไทยเราครั้งหนึ่ง
ก็ยิ่งดีกว่าไม่มีความรู้เลย เมื่อกลับมาคงจะได้เห็นว่าความซัดคนของเราเป็นอยู่
อย่างไร ถ้าจะเปรียบด้วยเรือกก็เหมือนกับเมื่อก่อนเอาขึ้นทิ้งไว้ในอู่ คงอยู่แต่รูป

เรือ ทองนั้นผู้รั้วจวนจะลายน้ำไม่ได้ เมื่อจำเป็นต้องขึ้นลงน้ำ ก็เอาโคลนปะแทนขึ้น คนพายก็ไม่เป็น คนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วงคุ่ม ๆ ตุ่ม ๆ น้ำก็เขี้ยว ลมก็จ๊ก เวลาว่าง ๆ คอยู่นยาเปลี่ยนไม้ไปที่สะพาน ๒ แขน คอกหมันยารันพอเป็นรูป แต่คนที่พายล้วนแต่เป็นโรคภัยต่าง ๆ คาบอศบวง หูหนวกบาง การที่จะหาผีพายให้เต็มลำเป็นการยากยิ่ง ถ้าจะถามว่าเมืองไทยทำไมจึงได้ชากว่าญี่ปุ่นก็คงว่าเพราะเหตุที่มันเป็นเช่นนั้นแหละ^๑

วิชาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องการให้พระโอรสได้ศึกษาเล่าเรียนมากที่สุด เพราะเป็นความต้องการของประเทศในขณะนั้นก็คือ วิชากฎหมาย การทหารบก การทหารเรือ และการคลัง ที่ทรงต้องการมีผู้ความรู้ทางกฎหมายนั้นก็สืบเนื่องมาจากการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศตะวันตก ทรงต้องการผู้มีความรู้มาช่วยกันร่างประมวลกฎหมาย และปรับปรุงการศาลให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ เพื่อเรียกร้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่สูญเสียไปให้กลับคืนมา ทางด้านการทหารบก และทหารเรือนั้นก็ยังขาดคนที่มีความรู้ความชำนาญที่จะมาปรับปรุงกองทัพอยู่มาก เพราะกองทัพยอมเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันประเทศ จากเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นในเรื่องนี้ ซึ่งความมุ่งหมายนี้จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อคนไทยได้รับการศึกษา ฝึกหัดมาเป็นอย่างดี จนสามารถนำความรู้มาใช้งานได้ การที่ทรงต้องการให้พระโอรสเรียนทางนี้ทรงชี้แจงเหตุผลไว้ว่า

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๕๓, หน้า ๒๕.

^๒ หจข. ร.๕ป.๒.ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พ.ท.ศูม ลงวันที่ ๑๖ มีนาคม ๑๘๘๘.

^๓ หจข. ร.๕ป๓๘/๒ ร่างพระบรมราชาโฆวาทพระราชทาน พระองค์เจ้า สรัสสีโสภณ ออกไปราชการยุโรป ร.ศ. ๑๑๒

ผู้ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ก็มากและจะเป็นใหญ่สืบไปภายหน้า ถ้ามีความรู้ในการทหาร จะได้อิทธิพลจัดการทหาร พ้อมีทางพูดจาให้เข้าใจกันได้ และจะเป็นตัวอย่าง ที่ให้คนที่เห็นทหารมีใจไม่เบือนนายยอทอ คอยเห็นว่าเป็นหน้าตาของคนแล้ว จะเป็น

การทหารในเวลานั้นหากคนเข้ามาสมัครเป็นทหารยากมาก ที่โรงเรียน นายร้อยนักเรียนเพียง ๓๐ - ๔๐ คนเท่านั้น^๒ ดังนั้น เมื่อพระองค์เจ้าจิระประวัติ วรเดช และพระองค์เจ้าอากาศกรเกียรติวงศ์ เสด็จกลับเข้ามาก็ได้มาเป็นกำลัง สำคัญในการปรับปรุงการทหารบกและทหารเรือ พระนางเจ้าสุชมลมารศรี ได้มี ปลายพระหัตถ์ถึง เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

... หลุหม่อม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ท่านกำลังต้องการ ให้ลูกหลานกลับมาทำการเป็นอันมาก แลราชการตามกระทรวงทุกวันนี้ ก็เฉพาะ กลาโหมเป็นค้อยกว่ากระทรวงอื่น กรมทหารเรือรวมจะลมอยู่เต็มที่แล้ว เคียว นี้กำลังทรงเข็นองคคอากาศกรอยู่ การในกรมยทชนาก็เดินไปไคเพราะองคจิระโดย มาก เพราะฉะฉนั้นจึงเป็นทต้องการผู้มีความรู้ทางทหารอยู่เป็นอันมาก...

สำหรับด้านการศึกษา นับเป็นความต้องการของประเทศมากในขณะนั้น เพราะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ ถ้าขาดทุนทรัพย์ก็ไม่อาจพัฒนาประเทศ ให้ก้าวหน้าไปได้ ความต้องการผู้มีความรู้ทางด้านนี้ จึงเป็นความต้องการที่สำคัญ ยิ่งในขณะนั้น

^๑ พระราชหัตถ์เลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ สุเรนทราธิบดี, หน้า ๒๓๑.

^๒ พระราชหัตถ์เลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลาย พระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี ..., หน้า ๑๓๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวส่วนใหญ่ก็พากัน
แยกย้ายไปเล่าเรียนในสาขาวิชาต่าง ๆ กัน เช่น เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ เจ้าฟ้า
จักรพงษ์ภูวนารถ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ฯลฯ เรียนทางทหารบก พระองค์
เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ และพระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ เรียนทางทหารเรือ
พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร เรียนทางทหารช่าง พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เรียน
ทางกฎหมาย พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ เรียนทางการศึกษาและการสาธารณสุข
เป็นต้น

พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงกล่าว
มานี้ พระอภิบาลของพระราชโอรสได้ดำเนินการเพื่อตอบสนองพระราชประสงค์
ทุกประการ กล่าวคือถ้าประเทศขาดแคลนคนทางกิจการค้าในโต พระอภิบาลก็จะทูล
แนะนำให้พระราชโอรสเข้าศึกษาในวิชานั้น เช่น วิชาด้านการคลัง ซึ่งพระยาสุริยา
นุวัตร เห็นว่ากิจการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติยังบกพร่อง ผลประโยชน์ของแผ่นดิน
ก็ยังเก็บได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย จึงต้องการให้พระราชโอรสองค์ใดองค์หนึ่งได้ศึกษา
เล่าเรียนในทางนี้

... พระเจ้าลูกยาเธอที่ได้เสด็จไปทรงเล่าเรียนอยู่นอกนั้น ถ้าข้าพระพุทธเจ้า
มีโอกาสเมื่อใดก็ได้กราบทูลชักชวนให้ทรงเรียนวิชาทางนี้อยู่เสมอ แต่ยังทรง
พระเยาว์อยู่ การก็หาได้สนใจไม่ นักเรียนอื่นก็ไม่มีใครชอบเรียน

เจ้าพระยาอภัยราชา และมิสเตอร์เวอร์นี ก็มีส่วนในการถวายคำแนะนำ
ในเรื่องการศึกษาของพระราชโอรสแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น

จรัส กัมพลาศิริ (รวบรวม) "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เหตุชักชวน ๔ ประการ ซึ่งทำให้การทิ้งบ่วงไม่สำเร็จ
ไปได้โดยเร็ว" ศิลปากร ๑๐ (กรกฎาคม, ๒๕๐๔), หน้า ๒๕.

แนะนำให้พระองค์ เจ้าสุริยงประยูรพันธ์ วิชา Finance พระองค์ เจ้าบุรฉัตร
ไชยากร วิชา Civil Engineer เป็นต้น

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาของพระราชโอรสทุกพระองค์ คือ พระยา
วิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งโปรดเกล้าฯ มอบให้เป็นผู้ตรวจและดูแลการศึกษา "และมีอำนาจที่
จะปรึกษาหารือตรงต่อผู้ซึ่ง เป็นอธิบดีตติยการุณาจารย์ได้ทั่วทุกองค์" ^๒ และเป็นพระอภิบาล
ทางฝ่ายพลเรือนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระราชโอรส
เกือบทุกพระองค์ จะสังเกตดูพระอนุสนธิ์ของแต่ละองค์ว่าทรงโน้มเอียงชอบทางวิชาใด
เพื่อกราบทูลเข้ามาให้ทรงทราบหรือถ้า เห็นว่าพระโอรสองค์ใดน่าจะเรียนได้ก็ในวิชาใด
หรือบ้านเมืองยังขาดแคลนผู้มีความรู้ด้านใดผู้ก็จะกราบทูลเกลี้ยกล่อมให้พระโอรสองค์ใด
องค์หนึ่ง เลือกลงเรียนวิชานั้น ๆ "ด้วยอาศัยความแนะนำอธิบายคุณโทษประโยชน์ของบ้าน
เมือง" ^๓ คำชักชวน เกลี้ยกล่อมของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้ผลสมความมุ่งหมาย เพราะ
ก่อนหน้าที่พระโอรสทุกพระองค์มีพระทัยรักอยากจะศึกษาวิชาทหาร อันมีผลสืบเนื่องมาจาก
เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ^๔ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เพื่อหาทางตัดพวนความคิดเช่นนี้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้เตรียมวางแผนการ
การศึกษาของพระโอรสแต่ละพระองค์ไว้เสียแต่เนิ่น ๆ "เพื่อที่จะจัดแยกย้ายต่างพระองค์
ทรงเรียนวิชาต่างกันตามความต้องการของหน้าที่ราชการบ้านเมือง" ^๕

^๑ หจข. ร. ๕ ค. ๕๘/๒๕ พระยาสุริยานุวัตร กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐

^๒ พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูล... หน้า ๒๔๔.

^๓ หจข. ร. ๕ ค. ๕๘/๔ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

^๔ พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูล... หน้า ๒๑๕.

^๕ หจข. ร. ๕ ค. ๕๘/๔ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗

การเตรียมวางแผนการศึกษาของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ นับเป็นผลดี แก่ราชการบ้านเมืองในเวลาต่อมา พระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์ได้ทรงเข้าศึกษา ในวิชาต่าง ๆ กัน ตามคำแนะนำของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เช่น สมเด็จพระเจ้า ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร ทรงเรียนการต่างประเทศ พระเจ้าลูกยาเธอ พระ- องค์เจ้าจุลไชยเฉลิมลาภ ทรงเรียนการทหารเรือ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า มุรฉัตรไชยากร ทรงเรียนทางทหารช่าง เป็นต้น

๒. เจ้าฟ้าต้องเป็นทหาร พระราชดำริข้อนี้ปรากฏอย่างชัดเจนใน พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธ สุริยศักดิ์ และลายพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุม- พันธุ์ พระราชวินิจฉัยที่ว่าเจ้าฟ้าต้องเป็นทหารนั้น ทรงให้เหตุผลว่า

ประการที่หนึ่ง ถ้าเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าไปทำการพลเรือน จะเสียพระเกียรติ ยศ เพราะถ้าประเทศเปลี่ยนแปลงการปกครองอยู่ในรูปของรัฐบาลเมื่อใดจะคนที่ จะ ต้องถูกระทบกระเทือนไม่ได้ความข้อนี้จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ว่า

...เจ้านายควรจะต้องเป็นทหารนั้นเป็นการสมควร แต่หน้าที่แลช่องที่จะได้ ใ้ใช้การทหารน้อยกว่าการพลเรือน คงจะต้องกลับไปเอาทหารมาใช้การพลเรือน การ เช่นประเทศอื่น ๆ เขาก็ได้ใช้โดยมาก เจ้าฟ้าคงจะต้องเป็นทหารทุกคน เว้นไว้แต่ที่กำลั้ร่างกายไม่พอ แต่ต้องเรียนรูวิชาฝ่ายพลเรือนด้วย เพราะเหตุว่า ยุกต์ผู้ใดเขาจะรับเอาไปเป็นที่สอง ถ้ามาถึงจะมาเป็นที่หนึ่งทีเดียวก็เป็นคน อ่อนความชำนาญ คงต้องเป็นทหารพอที่จะได้มีความชำนาญในการบ้านเมือง ตัวไปก่อน ส่วนพระองค์เจ้านั้นจะเป็นทหารฤาพลเรือนก็ไม่สู้ก็คขวางอันใดนัก การเรื่องนี้ได้คิดมากแล้ว แลได้ฟังสำนวนคนชั้นสูง ๆ มีพวกเจ้านายเป็นคน เขาเห็นกันไปว่าทำการพลเรือนเสียเกียรติยศต้องถูกระทบกระเทือนต่าง ๆ ซึ่งที่เมืองเราก็มีย่าง แต่เวลาน้อย แต่ถ้าเป็นปาลีเมนต์ชนเมื่อไรแล้ว เจ้านายเป็นเข้าในหน้าที่ราชการพลเรือนไม่ได้ เพราะทนแอดแตกไม่ไหว เมืองเราที่ประมาณว่าการภายนอกจะเดินเร็วเพียงเท่าไร กำหนดไม่ได้ ถ้า

เป็นคนบริบูรณ์อย่างเช่นชั้นเจ้าฟ้า... ไม่ใช่จริงแท้ที่ คงจะไม่รับทำการพลเรือน
เว้นไว้แต่จะเป็นตำแหน่งใหญ่ ถ้าเป็นพระองค์เจ้า เห็นจะจำต้องรับการ
พลเรือน...?

ประการที่สอง การศึกษาวิชาทหารนั้นสามารถจะเรียนการพลเรือนควบคู่
กันไปได้ ทำให้ได้ความรู้ทั้ง ๒ อย่าง เพราะเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าเมื่อกลับมารับราชการ
ต้องทำการในตำแหน่งผู้บริหารเป็นผู้บังคับบัญชา ซึ่งจะต้องรู้ทั้งระเบียบและวิธีการ
ปกครองคน ดังปรากฏในลายพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวถึงเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ว่า

...แต่ความวินิจฉัยของพ่อช่อ เจ้าจะรู้ว่าไม่ไม่ทราบ ในเรื่องที่มีผู้ถือว่า
การทหารที่สุด พลเรือนไม่คิด อีกพวกหนึ่งถือว่าการทหารไม่มีประโยชน์อะไร
พลเรือนต้องการมาก เมื่อพ่อได้กลับเข้ามาจากยุโรปแล้ว ได้ยืนยันต่อแม่ว่าขอ
อย่าให้มีความวิตกกังวลที่เป็นทหารนั้นคิมากกว่าพลเรือนเพราะอาจจะเรียนได้ทั้ง
๒ อย่าง แลได้วินิจฉัยไว้ว่า บรรดาลูกที่เป็นเจ้าฟ้าควรจะต้องเป็นทหาร เพราะ
เหตุว่าที่จะประมาณว่าเมืองไทยในภายหน้าจะไม่มีเวลาเป็นคอนสตีติวชันแนลไม่ได้ ถ้า
หากว่าจะเลิกเจ้านายรับราชการในหน้าที่พลเรือนเมื่อใด เจ้าฟ้าแลจะหลุดไปก่อน
ไม่มีอะไรทำ ถ้าหากว่าเป็นทหารคงจะได้เป็นทหารอย่างเจ้านายฝรั่ง...^๒

ประการที่สาม การศึกษาวิชาทหารมีระเบียบวินัยดีกว่าฝ่ายพลเรือน ดัง
ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ว่า

---

^๑พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล..., หน้า ๒๓๓.
^๒พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
ลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี..., หน้า ๒๕.

...แต่ความประพฤติกายอย่างศิลปะลิ้นข้างฝ่ายทหารก็ว่าฝ่ายพลเรือนเป็นอันมาก ต้องหัดอยู่ในบังคับคนขึ้นไปจนถึงผู้บังคับคน ต้องคิดเป็นเครื่องบำรุงกำลังกาย แต่ข้างฝ่ายพลเรือนมีแต่ซึกซอมฝีปากแลพ่นขันตอ อยู่ล่าดองสบายมาก ฝ่ายทหารมีระเบียบเรียบร้อยดีกว่า

จากพระราชดำริอันนี้จะเห็นได้ว่าพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบทุกพระองค์เลือกศึกษาวิชาทหาร ยกเว้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก (กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย) และเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร (กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์) ซึ่งมีพระวรกายเล็ก ไม่เหมาะสมที่จะเป็นทหาร ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีรับสั่งว่า ...บุคคลหนึ่งซึ่งเป็นคนรูปร่างเล็ก ไม่สมเป็นทหาร แต่เป็นคนมีความเพียรมาก น่าที่จะเอาดีได้ในทางกฎหมาย...^๒

ด้วยเหตุนี้จึงทรงเสด็จเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ได้เป็นอักษรศาสตร์บัณฑิต เสด็จกลับมารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกมีพระอุปนิสัยไม่โปรดทางทหาร ทรงชอบวิชาทางด้านอักษรศาสตร์ คำนการช่าง และวาดเขียน จึงได้เสด็จเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ได้เป็นอักษรศาสตร์บัณฑิต เสด็จกลับมารับราชการในตำแหน่งอาจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนเพาะช่าง และดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี... , หน้า ๒๖๕.

^๒ หจข. ร.๕๖.๒.๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พ.ท.อูม ลงวันที่ ๓๑ มกราคม

^๓ หจข. ร.๕๓.๔๔/๔๗ มิสเตอร์วิมส์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐

พระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าที่ทรงศึกษาวิชาทหาร ได้แก่

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ศึกษาวิชาทหารจากโรงเรียน
นายร้อยแซนเฮิสต์ (Sandhurst) ประเทศอังกฤษ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ศึกษาวิชาทหารในโรงเรียน
นายร้อยมหาดเล็ก ประเทศรัสเซีย

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ เสด็จไปศึกษาในประเทศ
อังกฤษ แล้วเสด็จกลับมาศึกษาในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทรงศึกษาวิชาทหาร
บกจากโรงเรียนนายร้อยวูลวิช (Woolwich) ประเทศอังกฤษ แล้วเสด็จไปศึกษา
วิชาเสนาธิการทหารบกใน Ecole de Guerre ประเทศฝรั่งเศส

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช ทรงศึกษาวิชาทหารเรือ
ในประเทศเยอรมนี

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงศึกษาวิชาทหารบกใน
ประเทศเยอรมนี

อันที่จริงพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์
ทรงต้องการศึกษาวิชาทางด้านการทหารทุกพระองค์ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์
ใน ร.ศ. ๑๑๒ แต่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กราบทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวคัดค้านความคิดเช่นนี้ โดยให้เหตุผลว่าบ้านเมืองจะดำรงอยู่ได้ก็ต้องอาศัยกิจการ
ทางด้านพลเรือนด้วย ถ้าบรรดาพระราชโอรสเลือกเรียนวิชาทหารหมดแล้ว ทางด้าน
การพลเรือนจะได้ใครเข้ามาบริหารประเทศ

...มาในระหว่างเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และ
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ หลายพระองค์ได้เสด็จออกมาทรง
เล่าเรียน ณ ประเทศนั้นต่อมาโดยลำดับ สมัยนั้นความเห็นที่จะจัดการทรงศึกษา
จึงรื้อขึ้นเป็นทหารเกือบจะหมด โดยมูลเหตุที่ได้รับความเจ็บแสบมาสด ๆ
ประกอบกับทางประเพณีของฝรั่งซึ่งหยิบเอามาใช้เป็นถ้อยคำว่า "ชาติคือของเป็น

ทหารหมด" จนจะทำให้พระอารมณ์และความนิยมเสื่อมใสของพระราชกุมารทั้งหลาย ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ในเวลาเล่าเรียนและกำลังอ่อนโอนไปงายนั้น พันเพื่อนซุซาไปแต่ทางทหารฝ่ายเดียว ... พระราชกุมารพระองค์ใดที่จะได้รับราชการหรือเป็นผู้ช่วยรักษาพระราชอาณาเขต ควรที่จะได้รับความแนะนำบำรุงพระปรีชาให้ทรงรอบรู้ทั้งฝ่ายพลเรือนซึ่งเป็นการทะนุบำรุง และทหารซึ่งเป็นการป้องกันรักษามิให้ยั้งหย่อนหรือลุ่มหลงล่าเอื่อยไปในทางในแต่ทางเดียว... การพลเรือนเป็นรากเงา ล้ำต้นและกิ่งก้าน การทหารเป็นดอกไม้ซึ่งจะให้เห็นความมั่งคั่งและสง่า ...^๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เองก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรสได้แยกย้ายกันไปศึกษาวิชาต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองอยู่แล้ว ทรงเห็นชอบด้วยและโปรดให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ปรึกษาราชการกับพระอภิบาลอื่น ๆ ของพระราชโอรสในการจัดการศึกษาของแต่ละพระองค์ต่อไป

พระบรมราโชบายทางด้านความเป็นอยู่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิใช่จะทรงห่วงใยแต่เฉพาะทางด้านการศึกษาของพระราชโอรสเท่านั้น แต่ทรงห่วงใยเกี่ยวกับความเป็นอยู่และความประพฤติด้วย เพราะการศึกษาจะได้ผลหรือไม่เพียงไรขึ้นอยู่กับ ๒ สิ่งนี้ เป็นสำคัญ ถ้าหากว่าพระราชโอรสองค์ใดตกอยู่ในความประพฤติชั่วลุ่มหลงอยู่กับความเพลิดเพลินแล้วก็เป็นที่น่าอนว่าความตั้งพระทัยของพระองค์ที่หวังจะให้พระราชโอรสได้กลับมาเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติต่อไปคงล้มเหลวลง นอกจากนั้นก็ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงของประเทศชาติและพระราชวงศ์ด้วย

พระบรมราชาไชยบายทางด้านความเป็นอยู่และความประพฤติของพระราชโอรส
ทุกพระองค์ปรากฏอยู่ในลายพระราชหัตถเลขาทรงสั่งความกับพระอภิบาลแต่ละคนของ
พระราชโอรส และในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระราชโอรสเป็นการอบรมสั่งสอน
ด้วยพระองค์เอง พระบรมราชาไชยบายในเรื่องนี้แยกออกได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. เกี่ยวกับศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมี
พระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสนับถือศาสนาอื่นใดนอกจากพุทธศาสนา พระราช
ประสงค์ในข้อนี้ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ อัครราชทูตไทย
ประจำกรุงลอนดอน เมื่อคราวที่พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติบดี
และกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ พระราชประสงค์
ในข้อนี้เป็นพระราชประสงค์ซึ่งทรงให้ใช้กับพระราชโอรสทุกพระองค์ที่เสด็จไปศึกษา
ยังต่างประเทศต่อ ๆ มา มีข้อความดังนี้

ฉันไม่มีความปรารถนาฤาความเต็มใจที่จะให้ลูกฉันนับถือศาสนาใด นอกจาก
พุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาของตนตระกูลแลศาสนาสำหรับบ้านเมือง เพราะ
ฉันนั้นฉันมีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งที่จะไม่ให้ครูสอนเด็กเหล่านั้นในเรื่อง
ศาสนามุสลิมนั้น เพื่อจะแนะนำใจให้เชื่อถือแลทำตามเห็นตามในข้อนี้ฉันกับ
พระพุทธรักษาตรงกันข้าม แต่เมื่อจะเรียนวิชาอื่น แດหนึ่งสื่อนั้น ก็ยวถึง
การศาสนาบางคั้งนี้ ฉันไม่คิดจะห้ามตลอดไม่ให้อ่านหนังสือที่เดียวเลย

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงห้ามไม่ให้
พระราชโอรสเกี่ยวข้องกับศาสนาเสียทีเดียว เป็นแต่ไม่ต้องการให้ใครมา

หจข. ร.๕บ.๒ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ ๓๖^{๒๒} คำ ปรีะกา สัปตศก ๑๔ ศักราช ๑๒๔๓

ชักชวนให้เข้าวัดเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติพระองค์ในการที่จะต้องเข้าโบสถ์ฝรั่งตามนักเรียนคนอื่น ๆ อันเป็นกฎของโรงเรียนนั้น ไม่ทรงห้ามแต่ประการใด เพราะเข้าไปตามกฎของโรงเรียน มิใช่เข้าไปด้วยใจนับถือศาสนาคริสต์นิกายใด ดังพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งถึงกับตันฮูมาว่า

ในเรื่องที่จะไปวัดซึ่งท่านมีความสงสัยนั้น เราเชื่อมั่นว่ากฎราชกุมารจะกลับเป็นคฤศนียนั้นไม่มี ในการซึ่งจะเข้าไปในวัดแสดงกิริยาเคารพโดยอภัยาศรัย เราไม่มีความรังเกียจเลย เราได้เข้าไปในที่ประชุมการศาสนาบางแห่งเมื่อไปในยุโรปเร็ว ๆ นี้ โดยความพอใจแต่ไม่มีความรังเกียจอันใด มกุฎราชกุมารคงรู้แล้วในการที่เราทำอย่างไร แต่เรามีความกระตือรือร้นซึ่งกลัวคนทั้งปวง เขาจะเห็นว่าแสดงความเคารพด้วยมารยา (อิมโปลีกริก) เพราะฉะนั้นเราไม่อยากจะให้ส่ำแดงอาการกิริยาให้เขาเห็นว่า เป็นการแกล้งทำให้คนเชื่อว่าเป็นการจริง เพราะฉะนั้นการที่จะได้ไปในเวลาปราศ เป็นการสมควรที่จะไปเสมอ เว้นไว้แต่ถ้าบางเวลาจะได้ไปในวัดด้วยเป็นครั้งเป็นคราว คงจะไม่เป็นที่รังเกียจอันใดของชาวเมืองเรา

๒. ทรงห้ามมิให้คนน้ำเมาจนติดกลายเป็นคนขี้เมา เพราะจะทำให้เสียการเรียน และนำความเสื่อมเสียชื่อเสียงมาสู่ประเทศชาติ เกี่ยวกับความประพฤติในข้อนี้ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ดังนี้

การเสียซึ่งเคยมีมาแก่คนที่ไปเรียนแต่ก่อน ๆ นั้น คือกลับมาเป็นคนขี้เมา โดยมากจนมักจะไม่ไต่การอันใด งามักมีกิริยาชั่วที่สุด เป็นที่บิดามารดาควรวิตกว่าบุตรจะไปติดติดความประพฤติชั่วนั้นมา เธอยอมทราบอยู่ว่าฉันไม่ชอบคนสุรา แม่แต่น้ำอุ้งนอยางอ่อน เพราะฉะนั้นจึงวิตกอยู่ว่าลูกจะเป็นเช่นนั้นบ้าง แต่ฉันก็รู้อยู่ว่าในเมืองหนาวเป็นการจำเป็นที่จะต้องดื่มบ้าง ไม่คิดจะ

พจข. ร.๕บ.๒.ข. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึง กับตันฮูมา ลงวันที่ ๑๖ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๘

ห้ามขาดทีเดียว แต่ขอให้ป้องกันอย่าให้คิดเป็นคนขี้เมา กลับมาได้ ถึงยุบ
 เป็นที่เป็นคนเมาเท่ากับคนเราที่เคยเป็นมา ก็จะไม่เป็นคนขี้เหมือนกัน
 เป็นแน่ ขอให้หวังการเร่ร่อนอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้า
 สวัสดิโกศล ซึ่งเป็นผู้ดูแลการศึกษาโดยทั่วไปของพระราชโอรสทุกพระองค์ว่า

อีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องวัดของนั้ยังหาได้กล่าวไม่เลย คือเรื่องน้ำเมา
 ต่าง ๆ อันประเทศหนาวทั้งปวงยอมค้มเป็นน้ำ ก็มีโทษได้แต่ไม่สู้มากเหมือน
 ประเทศที่ร้อน เช่นเมืองเรา ในเมืองเราทุกวันนี้น้ำเมาต่าง ๆ ยอมทำ
 อันตรายแก่ผู้มีบัณฑิตก็แลผลเมืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ไซ้ว่าจะห้ามปราม
 ให้เป็นขาด แต่ขออย่าให้พากลับเข้ามาทำอันตรายแก่ตัวในประเทศที่อยู่
 อันเป็นเมืองร่มไม้ไ้ ความไม่พอใจในสิ่งนั้นอย่างใด ขอยอมจะไ้ยินวาจา
 ที่ฉันทกล่าวเนื่อง ๆ อยู่แต่ก่อนแล้ว...

จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่อง
 นี้ทำให้เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ไ้ปฏิญาณไว้ว่าจะไม่แตะต้องน้ำจันท์เลยตลอดเวลาที่
 ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ และการที่พระองค์ไ้ปฏิญาณไว้เช่นนั้นแม้เมื่อเสด็จมายัง
 ประเทศไทยแล้วก็มีไ้ค้มเลยจนตลอดชีวิต

๓. พระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้ามิไ้แสดงองค์ว่าเป็น "เจ้า" พระราช
 ประสงค์ข้อนี้ปรากฏอยู่ในพระบรมราโชวาทพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์
 แรกที่เสด็จไปศึกษาต่างประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ว่า

๑ หจข. ร.๕๖.๒.๒. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ ๓^{๑๒} ๒๕ ปีระกา สัปตศก ๑๘ ศักราช ๑๒๔๗

๒ หจข. ร.๕๖.๒๒/๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
 พระองค์เจ้าสวัสดิโกศล ลงวันที่ ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓

การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้ มีความประสงค์มุ่งหมายแต่จะให้ไคว้วิชา
 ความรู้อย่างเดียว ไม่นับหมายจะให้ไปเป็น ก๊วยตียศชื่อเสียงอย่างหนึ่ง
 อย่างใดในชั้นซึ่งยังเป็นผู้เรียนวิชาอยู่นั้นเลย เพราะฉะนั้นที่จะไปครั้งนี้อย่า
 ให้ไคว้คิดว่า เป็นเจ้าให้ถือเอาบรรดาศักดิ์ที่สมอลูกผู้มีตระกูลในสยาม คือ
 อย่าให้ไคว้สรอแกลไฮเนสปรินซ์หน้าชื่อ ให้ไคว้แต่ชื่อเดิมของตัวเฉย ๆ
 เมื่อผู้นั้น เขาจะเติมหน้าชื่อหรือจะเติมท้ายชื่อตามธรรมเนียมอังกฤษเป็น
 มิสเตอร์หรือเอสไควร์ก็ตามที่เกิชอบาคักคานเขาเลย แต่ไม่ต้องให้ไคว้ว่า
 นายตามอย่างไทย ซึ่งเป็นคำนำของชื่อลูกขุนนางที่เคยใช้แทนมิสเตอร์เมื่อ
 เรียกชื่อไทย ในภาษาอังกฤษบ่อย ๆ เพราะว่าเป็นภาษาไทยซึ่งจะทำให้
 เป็นที่พิงชัค ๆ ทั่วไป

สำหรับพระราชประสงค์ในข้อนี้ทรงให้คำอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า

... ความประสงค์ข้อนี้ ไคว้ว่าจะเกิดขึ้นเพราะไม่มีความเมตตากรุณาหรือจะ
 ปิดบังซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกของนางนั้นเลย ... แต่เห็นว่าซึ่งจะเป็นยศเจ้า
 ไปนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ตัวนัก กว้ยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเขามีน้อย
 เจ้านายฝ่ายเรามีมาก ข้างฝ่ายเขามีน้อยตัวก็ยกย่องท่านูบ่ารุงกันใหญ่โตมาก
 กว่าเรา ฝ่ายเราจะไปมียศเสมออยู่กับเขา แต่ความบริบูรณ์และยศศักดิ์ไม่
 เต็มที่เหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อยหน้าและเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยเลว
 ไป และถ้าเป็นเจ้านายแล้วต้องรักษาศักดิ์ในกิจการทั้งปวงที่จะทำทุกอย่าง
 เป็นเครื่องล่อตาลูกคนทั้งปวงที่จะให้พอใจพอใจฟัง จะทำอันใดก็ต้องระวัง
 ตัวไปทุกอย่างที่สุดจนจะช้อจ่ายอันใดก็แพงกว่าคนสามัญ เพราะเขาถือว่ามี
 เป็นการเปลืองทรัพย์ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตุว่าถึงจะเป็นเจ้าก็
 เป็นไพร่ก็ดี เมื่ออยู่ในประเทศมิใช่บ้านเมืองของตัว ก็ไม่มีอำนาจที่จะทำ
 ฤทธิ์เดชอันใด ผิดไปกับคนสามัญได้ ... เพราะฉะนั้นจึงขอลาเสียว่าอย่าได้
 ไปอวดอ้างเอง หรืออย่าให้คนไขสอยอวดอ้างว่าเป็นเจ้านายอันใด...^๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชโองการใน
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้านุกุลยาธิราช... หน้า ๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑ - ๒.

พระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้านั้นทรงมีพระราชประสงค์ให้เล่าเรียนอยู่เหมือน
นักเรียนสามัญ ต้องทำตามกฎของโรงเรียนทุกประการ ส่วนพระราชโอรสชั้น
"เจ้าฟ้า" นั้นโปรดให้ยกย่องให้สมพระเกียรติยศ เพราะพระโอรสในชั้นนี้มีน้อย
องค์ และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเสด็จกระชับสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศใน
ยุโรป

๔. โปรดให้เสด็จประพาสชมกิจการในประเทศต่าง ๆ และเสด็จแทน
พระองค์เพื่อกระชับสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศ^๒

พระราชดำรินี้ในข้อนี้ก็เพื่อต้องการให้พระราชโอรสได้ใช้เวลาตอนหยุดเทอม
เสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ เพื่ออุทิศความเจริญของบ้านเมือง และศึกษาหาวิชาความรู้
ประกอบวิชาที่กำลังศึกษาอยู่ ในการจัดโปรแกรมการเสด็จประพาสนี้ ทรงมอบหมาย
ให้พระยาสุรียานุวัตร พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์และราชทูตประจำประเทศต่าง ๆ เป็นผู้
จัดถวายเพื่อให้ได้ประโยชน์จากการเสด็จนั้นให้มากที่สุด ทรงมีรับสั่งกับพระยาวิสุทธ
สุริยศักดิ์ว่า "ขอให้แข็งแรงแนะนำให้รู้สึกประโยชน์ภายนอก อย่าให้เป็นไปไม่เอื้อสัก
ว่าไป..."^๓

ในการเสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ นี้ทรงมีรับสั่งให้จัดหาหมักคุเทศก์ที่เป็น
ชาวเมืองที่เสด็จไปนั้นเป็นผู้ถวายคำชี้แจงเพื่อจะได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ในค่าน
ความรู้เกี่ยวกับเมืองนั้น ใ้รู้อุปนิสัยใจคอตลอดจนเกิดความคุ้นเคยกับชาวเมืองนั้น ๆ
ด้วย

^๑ หจข. ร.๕รล.๓/๒๔ พระบรมราชาไชวาพระราชทานแก่พระยาวิสุทธโกษา
ลงวันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐

^๒ หจข. ร.๕ว.๒๒/๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ ๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓

^๓ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล..., หน้า ๒๗.

ในการเสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ นี้ บางครั้งบางครั้งอาจจะทรงไปรื้อคา
ให้เสด็จแทนพระองค์ในงานพระราชพิธีในราชสำนักต่าง ๆ ด้วย ซึ่งส่วนมากจะไปรื้อ
ให้พระราชโอรสชั้น "เจ้าฟ้า" เป็นผู้เสด็จแทนพระองค์ พระราชโอรสที่มีบทบาทสำคัญ
ในการเสด็จแทนพระองค์ และเสด็จกระชับสัมพันธ์ไมตรีกับราชสำนักต่าง ๆ ในยุโรป
คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทั้งนี้ทรงมีพระราชประสงค์
จะให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ทรงคุ้นเคยกับพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านาย
ตามราชสำนักทุกแห่งในยุโรป เพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติในภายหน้า เมื่อทรง
เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว เช่น ทรงเสด็จเยี่ยมมอญซีเออร์ดูเบต์ ประธานาธิบดีฝรั่งเศส
พระเจ้ากรุงเบลเยียม พระเจ้ากรุงตุรกี พระเจ้ากรุงรัสเซีย พระเจ้ากรุงเดนมาร์ก
เป็นต้น

การเสด็จประพาสของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช นอกจากจะได้รับประโยชน์
ในด้านความคุ้นเคยและใกล้ชิดกับราชสำนักต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นการช่วยให้ประเทศต่าง ๆ
รู้จักประเทศไทยกว้างขวางขึ้นกว่าแต่ก่อน

พระบรมราชาบายทั้งทางด้านการศึกษา ความเป็นอยู่ตลอดจนความประพฤติ
ของพระราชโอรสทั้งหลายนี้ ทรงมอบหมายให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ และพระอภิบาล
ประจำพระองค์พระโอรส เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ หน้าที่ของพระอภิบาลก็คือ
ปรีษาหรือกันในการวางแผนการศึกษาแก่พระราชโอรส จัดหาพระอาจารย์ประจำ
(Tutor) มาสอนวิชาที่ยังอ่อนอยู่ จัดหาที่พักตลอดจนอุปกรณ์การศึกษาต่าง ๆ ทาง
ด้านการศึกษานี้ ทรงมอบหมายให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เป็นผู้มียอำนาจเต็มที่ในการจัดการ
ศึกษาของพระราชโอรสทุกพระองค์ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ ดังนี้

---

๑ หจข. ร.ศ. ๘๘/๒๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึง พระยาประสิทธิศักดิ์การ ลงวันที่ ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘

การเล่าเรียนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ เป็นราชการพิเศษเฉพาะตัวพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ นอกจากหน้าท้าวทุก ถ้าการเล่าเรียนในอิงแลนค ไทหรือควย เคอแลลยุม คิดอ่านจัดการที่จะให้เป็นประโยชน์แก่ความรู้ ของพระเจ้า ลูกยาเธอทุกพระองค์ ถ้าเป็นประเทศอื่น พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์มีอำนาจ ที่จะปรึกษาหารือตรงต่อครู ถ้าผู้พิทักษ์รักษาที่เคียวก็ได้ จะปรึกษาหารือ ควบราชทูตประจำประเทศนั้น ๆ ควบก็ได้ ไม่คงพึงบังคับบัญชาผู้หนึ่ง ผู้ใด ถ้ามีการซึ่งจะคงบอกเข้าไปกรุงเทพฯ ในบอกกราบบังคมทูลพระ กรุณาถวายออกไปยังราชเลขาณูการแลกระทรวงวังตามการที่ควร^๑

ทางด้านการศึกษาแลความประพฤติของพระราชโอรสนั้น พระอภิบาลทุกคน จะได้รับพระราชทานพระบรมราโชวาทว่า

ให้อือเป็นหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะคอยตรวจตราระวังความประพฤติของ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ... เพื่อจะไม่ให้ตกไปในความประพฤติชั่ว อัน จะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสุขสำราญในพระองค์ก็ เป็นที่เสียชื่อเสียงก็ เป็นเหตุให้เพลิดเพลนไม่เอาการก็ ให้อ่านาจอที่จะตั้งเตือนและป้องกัน ผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งจะชักชวนควยคำห้ามปราม อาไศรยพระบรมราชโองการนี้ เป็นที่ตั้ง ให้อือเป็นหน้าที่ว่า เมื่อป้องกันห้ามปรามไม่ได้ให้เินบอกกราบบังคม ทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท อย่าให้มีความหวาดหวั่นเกรงกลัวผู้หนึ่งผู้ใด เป็นอันขาด^๒

จะเห็นได้ว่าทรงให้สิทธิแก่พระอภิบาลอย่างเต็มที่ในการดูแลตักเตือนพระราช โอรสโดยมีต้องเกรงกลัวผู้หนึ่งผู้ใด อย่าได้ถือว่าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน แล้วไม่กล้าว่ากล่าวตักเตือน ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปรารภ

^๑ พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูล... หน้า ๑๕๗.

^๒ หจข. ร.๕รล.๓/๒๗ พระบรมราโชวาทพระราชทานพระยาศรีธรรมสาส์น

ความชอบว่า

... แต่พอชอวิตกมากนั้น เรื่องไม่รู้ เพราะเหตุที่ถือว่าพ่อกันลูกกัน ลูกทำ
ไม่ว่าจะฟ้องพอ หนอยก็จะตีกันไปใหม่ ภัยจะมาถึงตัวอีกซอหนึ่ง จะตีจะ
ชัวก็ซังเป็นไร ถ้าชักขวางอย่างไคไม่เป็นที่พอใจ ฉวยว่ามีวาสนาไปภาย
หน้าจะไม่ไคตี... ขอความทพุดมานั้น ถ้าเป็นความลับก็จะรักษาเป็นความ
ลับ มีไหม้อันตรายแก่ตัว...

พระบรมราชาวาทที่ทรงพระราชทานไว้ข้างต้นนั้นนอกจากจะให้พระอภิบาลได้
ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดแล้ว พระองค์เองก็ได้ปฏิบัติตามอย่างจริงจังด้วย จะเห็นได้
ว่าเมื่อพระอภิบาลกราบบังคมทูลมาถึงความประพฤติที่กำลังจะออกนอกกลุ่มนอกทางของ
พระโอรส^๒ ก็จะมีพระราชหัตถเลขาตอบขอบใจไปทันที และให้หาทางแก้ไขด้วย ใน
ขณะเดียวกันก็จะมีพระราชหัตถเลขาไปถึงพระราชโอรสทรงว่ากล่าวตักเตือนด้วยพระองค์
เองด้วย^๓

หน้าที่อีกประการหนึ่งที่พระอภิบาลจะต้องถือปฏิบัติคือ ชักจูงให้สามัคคี
บังเกิดขึ้นในหมู่พระราชโอรสทั้งปวง ความซอ้นทรงมีพระบรมราชาโองการว่า

... ต้องขอข่าสั่งเจ้าด้วยว่าให้อุตสาหชักโยงให้พี่น้องรักใคร่กัน จนถึงร่วมสุข
ร่วมทุกข์กันได้ อย่าให้เป็นเราเป็นเขา ใครมีกำลังมากตะตั้นผู้มีกำลังน้อย
อันไม่เป็นตัวอย่างที่ดี และไม่ไชกราวไม่ไชสมียที่บ้านเมืองจะโทรมกำลังความ
ปราศจากสามัคคีเช่นนั้นได้^๔

^๑ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล... , หน้า ๒๔ - ๒๕.

^๒ หจข. ร.๕ค.๒/๖ เจ้าพระยาอภัยราชา กราบทูล พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๒ กันยายน ค.ศ. ๑๕๐๑ และจากหนังสือ
พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล... , หน้า ๖๔ - ๗๐.

^๓ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล... , หน้า ๗๑ - ๗๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

การที่ทรงมีพระราชปรารภในข้อนี้ เพื่อให้พระราชโอรสมีความรักใคร่สามัคคีกัน จะได้เสด็จกลับมาเป็นกำลังช่วยกันบริหารบ้านเมืองในโอกาสต่อไป

สำหรับค่าใช้จ่ายทั้งหมดทางด้านการศึกษาและความเป็นอยู่ของพระราชโอรสนั้นก็เป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เอง คือเงินพระคลังข้างที่ ไม่ใช่เงินที่ใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า เพื่อให้พ้นจากการค้ำค้ำ และค่าทำนิตีเดือนที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุที่ทรงมีพระโอรสหลายพระองค์ ถ้าเอาเงินที่ใช้จ่ายสำหรับราชการแผ่นดินไปใช้ก็จะสิ้นเปลืองมาก

จะเห็นได้ว่า ทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้อย่างรอบคอบ ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีได้เห็นแก่พระองค์เอง ทรงเกรงคำครหาที่ว่าจะเกิดขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ทรงนึกถึงประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ อันที่จริงถ้าพระองค์จะใช้เงินราชการแผ่นดินก็อยู่ในพระราชอำนาจที่จะกระทำได้ เพราะทรงเป็นกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และก็สามารถจะอ้างได้อีกว่าพระราชโอรสที่เสด็จไปศึกษาต่างประเทศนั้นเมื่อเสด็จกลับมาแล้วก็เข้ารับราชการทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ เหมือนกันกับพวกบุตรขุนนางและข้าราชการซึ่งไปศึกษาต่อต่างประเทศโดยใช้เงินของแผ่นดิน การที่มีได้ใช้พระราชอำนาจเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยอันค้ำจุนของพระองค์ที่มีต่อประเทศชาตินั่นเอง

พระบรมราชาธิราชพระเจ้าสุทโธทนะเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์แรก,